

Þorvarður Ólafsson - Nokkrar athugasemdir um sveitarstjórnina á Íslandi (1869)

Útgáfa 1.0 af rafræna skjalinu

Þetta PDF skjal er hluti afraksturs skönnunar á prentuðu eintaki af téðu riti. Markmið þessarar útgáfu er að veita almenningi færi á að eignast sitt eigið rafrænt eintak af því án endurgjalds.

Skjalið er upprunalega birt á vefnum <https://urlausnir.is>. Þar má finna rafrænar útgáfur hinna bindanna og verða nýrri útgáfur af skjölunum í boði þar.

Takmörkun ábyrgðar

Höfundur skjals þessa afsalar sér allri ábyrgð, að því marki sem lög heimila, vegna beinnar og/eða óbeinnar notkunar skjalsins sjálfs eða afurða sem af því leiðir. Þó að stefnt hafi verið að því markmiði að skjalið endurspegli sem best innihald upprunalegu bindanna er hvorki hægt að tryggja né ábyrgjast að það hafi tekist. Framangreint á einnig við um efnislegt innihald prentuðu eintakanna sem skönnuð voru.

Höfundaréttur

Höfundur skjals þessa álitur að hvers kyns höfundaréttur á prentaða eintakinu sé útrunninn.

Hvers kyns höfundarréttur sem höfundur skjalsins gæti hafa skapað sér til handa með skönnuninni sjálfri eða öðru framlagi sínu til sköpunar þess, skal vera meðhöndlaður í samræmi við Creative Commons Zero höfundaleyfið (CC0 1.0 Universal eða síðari útgáfa þess).

Ábendingar

Séu ábendingar um mögulegar úrbætur á skjalinu er hægt að koma þeim á framfæri við höfund þess.

Athugasemdir um þessa útgáfu

Skannað var eintak í vörslu Landsbókasafnsins (Íslandssafn).

Höfundur skjalsins: Svavar Kjarrval (svavar@kjarrval.is)

342.09
per

NOKKRAR ATHUGASEMDIR

UM

SVEITARSTJÓRNINA Á ÍSLANDI

EPTIR

ÞORVARÐ ÓLAFSSON.

Landslökun

REYKJAVÍK, 1869.

PRENTARI: EINAR ÞÓRÐARSON.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

1931

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

1931

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

TIL LESENDANNA.

Það er líklegt að þess verði ekki langt að bíða, að aptur verði gjörð tilraun til, að breyta sveitarstjórninni á Íslandi, en þar eð slík breyting hlýtur að hafa yfirgripsmikil áhrif á sveitalífið í gjörvöllu landinu, munu allir á einu máli um, að það sem þar að lýtur sè mikilsvarðandi og óska, að vel heppnist að ráða málinu til lykta. Þó það sè margt sem lagfæra þarf hær á landi, þá er það ekki sist heimilisstjórnin og sveitarstjórnin, sem sæta þarf alvarlegu athygli manna, því nema þessar undirstöður verði lagfærðar á hagkvæman hátt, munu aðrar endurbætur verða því torsóttari. En til þess, að breytingar í þessum efnum geti orðið hentugar og þjóðlegar, liggur án efa meðal annars sá vegur, að hver leggi til það hann getur, að menn reyni til að gjöra sèr málið ljóst, með því að hver auglýsi fyrir öðrum hugsanir sínar þar að lúti, og ræði þær síðan á ýmsa vegu bæði í ritum og á mannfundum. Er þessi aðferð viðhöfð, eins og kunnugt er, í löndum þeim, sem stjórn og þjóðarathöfn er lengst á leið komin, og þykir jafnan hafa mikla kosti í för með sèr. Málefni þau sem ræða þarf og koma til leiðar, eru þá undirbúin af þjóðinni með mjög mörgu móti, og þegar þau hafa gengið í gegnum hreinsunareld almenningsálitsins, koma þau fyrir þing og stjórn, og verða þá opt og tíðum allmiklir örðugleikar að koma þeim fram, af því þau þykja enn þá ekki nógu brýn eða nægilega undirbúin. En þegar nú slík málefni verða að lögum, sem þannig eru undirbúin, má optast ganga að því vísu, að þau eru orðin samvaxin meðvitund þjóðarinnar, en ekki dauður bókstafur, sem enginn vill hirða um eða leggja rækt við. Má segja það um sum af lögum þeim, sem sett hafa verið á Íslandi á seinni tímum, að þjóðin hefir ekki átt þann þátt í undirbúningi þeirra, sem óskandi hefði verið, jafnvel þó alþing hafi mikið að gjört með að

gjöra þau þjóðlegri, síðan það var stofnað. Hvað sveitarstjórnarmálið snertir sérstaklega, hefir fremur lítið verið um það ritað, jafn merkilegt mál og það í raun og veru er, því að svo miklu leyti mér er kunnugt, hefir eigi annað verið um það ritað, en sem stendur í alþingistiðindunum — sem eru að tiltölu í fárra höndum — og tveimur greinilegum ritgjörðum, annari í Þjóðólfi 6. ári, bls. 191, og hinn í Norðra 5. ári bls. 9. Eg hefi orðið þess var, að sumir alþýðumenn hafa ekki ljósar hugmyndir um frjáls sveitarstjórnarlög, og hverja kosti þau hafa að geyma, svo það hefði ekki verið vanþörf á, þó slíkt mál hefði verið nákvæmlega útlistað með alþýðlegum ritgjörðum, því opt er það óhentugt, að alþýða þekki ekki málin fyrri en þau eru orðin að lögum. Af þessum ástæðum, og af hreinum huga og einlægum vilja til að leytast við að vinna málinu nokkurt gagn, hefi eg samið athugasemdir þessar, sem eg leyfi mér nú að láta koma fyrir almenningssjónir. Var það ætlun mín að skýra málið lítið eitt fyrir þeim mönnum, er lesa kynni athugasemdir þessar, og sem það áður var ekki fullljóst, og væru þannig til að fylla skarð í það, sem áður hefir verið ritað um sveitarstjórnarmálið. En hvernig mér hefir tekist þetta, fel eg góðgjörnum dómi landa minna. Eg hefi sömuleiðis haldið, að það kynni að geta orðið vinningur fyrir málið, ef ýmsir af þeim mönnum, sem í mörg ár hafa fengið við sveitarstjórn eins og eg, létu í ljósi athugasemdir sínar um þetta mál, og gjörðu uppástungur um hvernig haganlegast væri að skipa því í ýmsum greinum; því mikilsvert hlýtur það að vera í hverju máli sem er, að geta talað af eigin reynslu. Vildi eg óska þess, að þeir sem betur vita og betur kunna, unni bæði mér og öðrum að kynnast sinni þekkingu og reynslu.

P. Ó.

Það er viðurkennt bæði af útlendum og innlendum rithöfundum, að stjórnarlögun hinna fornu Íslendinga hafi verið viturlega fyrir komið í flestum greinum meðan frelsi landsins stóð. Þegar menn nú aðgæta, að hún var stofnuð á tímum vanþekkingarinnar, þá er því aðdánlegra að sjá, hversu vel hún átti við hagi landsins og var sniðin eptir lifnaðarháttum þess. Eg vil taka fram eitt atriði sem sýnir þetta. Hér á landi stendur svo á, að byggðir eru strjalar og samgöngur allar örðugar, en á þessu hafa forfeður vorir ráðið bót með því, að lögskipa svo marga fundi og samkomur um allt land, sem án efa hafa eflt þjóðarandann, hrest hugann og vakið félagsanda og samtök með mönnum. Eptir því sem þessir þjóðlegu fundir fækkuðu, og færri og færri alþýðumenn tóku þátt í landstjórninni, eptir því fór minnkandi allur félagsandi og kjarkur landsmanna, og hefir þetta með öðru fleiru komið því til leiðar, að deyfð og drungi heimsótti hina ötulu og árvökru þjóð. Á seinni tímum, eða þegar hagur landsins var sem bágastur, hefir án efa verið lítið um fundi og samkomur í landinu, og það er ekki langt síðan, að alþingismenn vorir mundu ekki eptir öðrum sveitarfundum en hausthreppskiláþingi og manntalsþingi, sem líklega hafa verið sótt með nauðung. Þegar því er að ræða um, hvernig skipa eigi sveitarmálum vorum, virðist það ekki illa tilfallið, að taka fram með fáum orðum, hvernig hreppastjórn hefir verið hagað á fyrri tímum í landinu, því þó engum detti í hug að taka hana upp aptur, eins og

hún var, þá var henni í mörgum greinum svo viturlega fyrirkomid, að hún í sumu getur ef til vill verið eptirbreytnisverð, og margt kemur þar fyrir, sem ekki á illa við hugsunarhátt manna á þessum tímum.

Það er kunnugt að á 11. öld var landinu skipt í hreppa og hreppstjórar settir. Það er vafasamt hvort þeir hafa verið skipaðir fyrir þann tíma, en þó svo hafi verið, eru mikil líkindi til, að regluleg hreppastjórn hafi ekki orðið almenn í landinu fyr enn um þetta tímabil. Þá var blómöld landsins og landsmenn skipuðu stjórn sína. Í Grágás sér maður fyrst að reglulega er ákveðið um fátækra stjórn og hreppamál¹. Þingi hverju er skipt í hreppa, hver löghreppur skyldi hafa 20 bændur eða fleiri, en því að eins færri, að lögrættumenn leyfðu. Þeir einir bændur voru hér til taldir, er þingfararkaupi áttu að gegna. 5 landeigendur hinir skynsömustu og beztu menn skyldu kosnir í hverjum hrepp, til að skipta tíundum og matgjöfum, og til að sjá eiða að mönnum; þeir áttu og að leitast við að koma í veg fyrir örbyrgð í hreppnum, og þess vegna hafa eptirlit með heimilisstjórninni yfir höfuð, hafa gætur á umhleypingum og sjá þeim fyrir vinnu. Þeir áttu einnig að stefna málum til alþingis, sækja menn um öll laga afbrigði, óskil og óreglu (þ. e. lögsækja og dæma) að hreppadómi, og hegna þeim, er sýndu mótþróa eða þrjózku, annaðhvort sjálfum þeim eða öðrum. Ef alþýða hlýddi ekki fyrirskipunum þeirra voru sektir við lagðar. Þess vegna eru þeir í Grágás kallaðir sóknarmenn, þ. e. þeir sem eiga að sækja mál, eins og sakar-áberi, sakar-aðili. Þessir menn áttu þannig að hafa á hendi alla stjórn í hreppnum, og geta þannig í raun og veru álitizt að

1) Grág. útg. Vilh. Finsens II., bls. 171.

hafa verið fátækrastrjórar, lögregluþjórnar og dómara-
 rí mjög mörgum málum. Af þessu fyrirkomulagi flaut nú
 það, að menn í fornöld urðu að halda marga fundi og
 samkomur í sveitum, og miklu fleiri en nú á tímum.
 Þessum sveitarfundum eða þingum má þó einkum skipta
 í tvo flokka: 1. almenna sveitarfundi, sem haldnir voru
 á ákveðnum tímum á ári hverju, og 2. óákveðna sveit-
 arfundi, sem haldnir voru þegar eitthvert það mál fyrir-
 féll, er koma þurfti til aðgjörða sóknarmanna. Fundir
 sem haldnir voru árlega á fastákefðnum tímum voru
 þrír. Má þar fyrst til nefna einmánaðarsamkomuna,
 sem haldin var á öndverðum einmánuði. Á þessari
 samkomu átti hver sá bóndi er flytja vildi búferlum í
 annan hrepp, að biðja þar um byggðarleyfi. Þetta var
 nauðsynlegt eins og þá stóð á, því menn höfðu samtök
 í sveitum með að borga skaðabætur í vissum tilfellum,
 og eptir vissum reglum, en þeirra hlunninda hefðu
 bændur þeir, er fluttu inn í hreppinn, víst ekki getað
 orðið aðnjótandi, nema þeir fengju sér byggðarleyfi. Það
 er og vafalaust, að á þessari samkomu hafa menn rætt
 fleiri hreppamál. Annan hreppsfund áttu menn á vorin
 strax eptir vorþing, hér um bil í 7. viku sumars. Þá
 voru sóknarmenn kosnir; þá var og skipt ómögum, er
 bjargþrota voru, eða menn óttuðust fyrir að mundi kom-
 ast á þrot á því missiri. Grágás segir: «Ef ómagar
 verða þótráða fyrir fardaga, þá skal þeim skipta þegar,
 er þeir verða þótráða. rétt er at scipta ómögum at
 fardögum, ef þess er von at þau þrjóti þau missiri, oc
 fè með, ef er».

Hin þriðja samkoma hreppsmanna var haldin að
 haustinu, hún átti ekki að haldast fyrri en fjórar vikur
 lifðu sumars, og ekki síðar en svo, að búið væri að

skipta tíundum drottinsdag hinn fyrsta í vetri¹. Á þessari samkomu töldu hreppsmenn fram fè sitt til tíundar; áttu þeir þá að telja allt það fè, er þeir áttu í fardögum skuldlaust, lönd og lausa aura, og gjalda tíund af. Þá voru og teknar ýmsar ákvarðanir um fátækramál, og um ýmislegt viðvíkjandi hússtjórninni, svo og tíundum skipt. Sóknarmenn skiptu þá sjálfir tíundum öllum. Þeim var skipt í fjóra staði: til biskups, prests, kirkju og þurfamanna. Til þessara hreppsfunda voru allir hreppsmenn skyldir að koma fyrir miðjan dag. Gæti einhver ekki sótt fund, skyldi hann senda húskarl sinn, sem átti að halda uppi skilum fyrir hann.

Hina aðra hreppsfundi, en nú voru nefndir, höldu sóknarmenn á hverjum þeim tíma sem þörf krafði, og eitthvert það málefni kom fyrir, er þeir þurftu að gjöra að álitum eða dæma. Fundir þessir voru svo margir, og margskonar málefni, er þar voru um hönd höfð, að ekki er svo auðvelt að telja þau öll upp. Grágás ákveður svolátandi reglu áhrærandi hreppadóma². «Ef maður vill sækja annan að hreppadómi, þá skal sóknari fara og marka dómstað í örskotshelgi frá garði þess manns, er hann vill sækja, þeim megin er snýr að heimili hans, þar sem hvorki sè akur nè engi. Rúmhelgan dag skal hann fara að heimili þess manns, er hann vill sækja, og auglýsa honum með vottum, og nefna hann og vottana, að hann stefni honum fyrir dóm að 7 náttu fresti; skulum við koma þar svo snemma, að dómur sè nefndur fyrir miðjan dag, og nefna dómstaðinn, en síðan stefna honum um það, er hann vill sækja hann um. Sóknarinn skal kveðja heimilisbúa 5 þess er sóttur er, og kveðja þrem nóttum fyrir dóm-

1) Grág. II, bl. 206. — 2) Samanb. Grág II, bl. 174.

inn eða fyr, rúmhelgan dag og svo stefna. Hver þeirra skal hafa 10 innanhreppsmenn til dóms, og taka þar úr dómendur og votta. Kviðmenn skulu vera að auki. Þrjá menn skal hver þeirra nefna í dóm. Nú vill verjandinn ekki nefna allan dóminn, þá skal sækjandinn nefna allan dóminn, og er það jafnrétt sem þeir hefðu báðir nefndan dóminn. Dómur skal vera rúmhelgan dag. Þegar dómur var nefndur, skyldi hvor málspartur bjóða hinum að ryðja menn úr dóminum, og framfór það eptir sömu reglum og þegar ruddur var kviður. Sömulleiðis átti sá, er kvatt hafði kviðmenn, að bjóða hinum, sem þeir voru kvaddir á móti, að ryðja kviðinn. Löglegt var að hafa 2 húskarla í kvið, ef bændur voru úr ruddir. Allt átti á þessum dómum að framfara sem á þingadómum, og meiri hluti dómsmanna ræð úrslitum málanna.

Auk hreppamála þeirra, er nú voru nefnd, voru enn þá mörg mál, sem bændur annaðhvort áttu að leiða til lykta eða ransaka og undirbúa til æðri dóms, þ. e. héraðsdóma og alþingis. Voru það einkum þau mál, er áhræðu vissa bæi eða staði, þar sem lögmætar skoðanir þurftu fram að fara. Má þar til nefna virðingar-gjörðir allskonar, t. a. m. þegar virða þurfti bú, skaðabætur eða ómyndugra fæ. Eða þegar skipta þurfti skógum, ökrum, engjum eða gördum til hleðslu, eða telja þurfti fænað í afrétt¹. Landaprætur má og telja hér með auk annara fleiri mála.

Jónsbók gjörir ekki mikla breytingu á hreppsmálum. Sóknarmenn eru í henni nefndir hreppstjórar, og hreppafundi nefnir hún ekki beinlínis, nema «hreppstjórnarþing á hausti»²; þó er auðsèð, að hún gjörir

1) Grág. II, bls. 108, 114, 120. — 2) Framfærslub. 9, 12.

ráð fyrir fleiri hreppasamkomum, og í Landsleigub. 54. kap. er talað um einmánaðarsamkomuna, eins og hún væri þá haldin árlega, og er ætlazt til að menn hafi þá garðlagsstefnu. Enda er það eðlilegt að menn þyrftu að halda fundi um garðahleðslur, því með öðru móti var örðugt að vita, hvar garðar voru bilaðir, eða hentast væri að leggja nýja garða, og jafna síðan mönnum til hleðslu. Það er að öðru leyti líklegt, að þess hafi ekki þótt þurfa að setja margar ákvarðanir í Jónsbók um hreppamál. Lög Grágásar voru þá í fersku minni, er hin kom út, og búin að festa rætur hjá þjóðinni. Að öðru leyti verður ei betur sæð af Jónsbók, en að flest smámál hafi verið útkljáð af bændum um það leyti landið gekk undir Noregskonung, og hafa hreppstjórar að líkindum ráðið mestu í þeim málum, sem þeir voru ekki sjálfir viðriðnir. Sýslumenn voru þá fáir í landi, og sýslur þeirra mjög stórar og víðlendar, svo að örðugt hefir verið að ná til þeirra með mörg héraðsmál. Aptur á móti heyrðu undir þá hin stærri mál, og þau sem áhræðu konunginn. Jafnvel í sumum málum, sem undir sýslumenn heyrðu, dæmdu þeir ekki alveg sjálfir, heldur með meðdómsmönnum. Stundum nefndu þeir að eins menn í dóm, og létu þá prófa og dæma málið. Á þessu valdi bænda og hreppstjóra í héraðsmálum, varð samt töluverð breyting þegar tímar liðu fram. Eptir því sem sýslurnar minkuðu, og sýslumenn fjölguðu, eptir því fara þeir að afgreiða fleiri og fleiri hreppamál. Þó virðist mest breyting hafa orðið á þessu á næstliðinni öld, því mörg rök má færa til þess, að bændur eða lögrættumenn dæmdu flesta dóma allt til enda hinnar 17. aldar, en sýslumenn samþykktu þá að eins. Á 18. öldinni var orðin lagabreyting í landi,

dómarar og sýslumenn orðnir lærðari en áður og ráðríkari í hæröðum, en dómsvaldið horfið til þeirra frá bændastéttinni, svo að einungis fátækramál heyrðu undir hreppstjórana og einhver tegund af lögreglustjórninni. Þess má geta, að samkvæmt samþykkt alþingis frá 1699, áttu hreppstjórar að nefnast af prestinum og hinum öðrum hreppstjórum eptir samkomulagi við sýslumanninn, en ekki af hreppsbændum sjálfum, sem þó um langan tíma höfðu haft þenna rétt.

Á hreppamálum og kjörum hreppstjóra virðist að öðru leyti hafa orðið mest breyting þegar hreppstjóra-instruxið kom út 1809. Hreppstjórar voru þangað til 5 eða 3 í hrepp, en síðan hafa þeir ekki verið fleiri en 1 eða 2. Í instruxinu eru nákvæmlega ákveðin störf þeirra, bæði samkvæmt hinum eldri lögum, og svo nýjum ákvörðunum bætt við. Til þess nú að virða fyrir sér sveitarstjórnina eins og hún kemur þá í ljós og hefir haldizt um hrið, virðist ekki eiga illa við, að taka hér fram hin helztu atriði instruxins, hverjar skyldur hreppstjórana eru og hverjum málum þeir eiga að gegna. Þeir eiga grandgæfilega að aðgæta allt sem heyrir til hlýðni og hollustu við konunginn, yfirvöldin og landslögin, hafa gát á góðri reglu og siðsemi í hreppnum, þannig eiga þeir að birta konungleg lög og dóma og yfirvalda bréf, skýra sýslumanni frá hvar og hve nær þau eru birt, og sjá um að þau bréf sem ritað er á »konungleg þjónusta«, berist skilvíslega um hreppinn. Með alvöru, lempni og góðsemd eiga þeir að koma í veg fyrir yfirsjónir alþýðu, skýra sýslumanni tafarlaust frá öllum lagabrotum, en sjálfir mega þeir engan úrskurð fella um neina yfirsjón, eða taka bætur án skipunar sýslumannsins. Þeir eiga að sjá um að

helgi — og bænadagar seu heiðraðir, hafa eptirlit með helgidaga veiðum og helgidagabrotum, og samkvæmt tilsk. dagsettri 29. maí 1744 eiga þeir að athuga og tilkinna prestinum hverjir vanræki guðshús. Enn fremur er það tekið fram, að þeir eigi að koma í veg fyrir drykkjuslark og mælgí í kirkjum, og sjái um að þeir seu sektaðir, sem koma þar með hunda. Þeir mega ekki liða brennivínssölu í staupatali, eða drykkjuhús handa ferðamönnum, án leysis yfirvaldsins. Þeir eiga að hafa ýmislegt eptirlit með illa ræmdu kvennfólki og persónum, sem brotlegar hafa orðið í legorðsmálum, að prestum sé ekki fært brennivín til kirkju, eða goldið í embættislaun. Niðrit, slæman kveðskap, eða nafnagiptir, mega þeir ekki liða í sveitum, heldur gefa slíkt sýslumanni til vitundar. Milli foreldra og barna, húsbænda og hjúa, eiga þeir að efla góða reglu og gott siðferði, og ákæra fyrir sýslumanni lygara og slaðurshöfunda, og blygðunarlausu blótvara, innræta mönnum forsjálni og sparsemi, bæði yfir höfuð og sér í lagi við erlisdrykkjur og brúðkaupsveizlur. Þeir eiga iðuglega að innræta mönnum hreinlæti og þrifnað, utanbæar og innan, góða þjónustu á börnum, hreinlæti með fatnað og matarmedferð, betri peningsrækt og góða hagnýting á búi; sjá um að forarsöfn seu höfð á hentugum stöðum, og haganleg meðferð sé höfð á hrossakjötsáti þar sem það er til matar haft. Hvað fátækrastrjórnina snertir, eiga þeir að koma í veg fyrir sveitarvandræði og sveitarþyngsli með ýmsu móti, og sér í lagi þegar áhöpp vilja til t. a. m. eldsvoðar, skriðuföll, snjóflóð, skipreikar eða önnur slis bera að höndum; þá eiga þeir þegar meðþarf, að útvega fólk til hjálpar og stjórna því, sjá ekkjum og munaðarlausum börnum fyrir jarðnæði, viður-

væri og atvinnu. Sömuleiðis eiga þeir að hvetja menn til að byggja nýbýli og eyðijarðir, einkum til að útvega líklegu tómthúsfólki atvinnu, en fækka því smámsaman við sjóinn. Þeir eiga að hvetja menn til landyrkju, garðræktar og betri hirðingar á túnnum og túngarðahleðslu, áminna menn um móskurð svo að sauðatað sé ekki haft til eldiviðar heldur til áburðar. Þeir eiga að áminna menn um að stunda sjóróðra, lax og silungsveiði, selveiði, fuglaveiði og saltgjörð, að safna sölvum, fjallagrösum og skelfiski til matar. Sveitaruppallningum eiga þeir að koma fyrir í góða samastaði, sjá um góða meðferð á þeim, hvað matarhæfi og vinnu snertir. Þurfamönnum eiga þeir að ráðstafa, jafna niður tíundum og aukaútsvari, vera í ráðum með fátækum um heyásetningu, mótmæla giptingu holdsveikra manna, og óknittasamra, atvinnulausra svallara og letingja, nema þeir bæti ráð sitt. Í veiðistöðum hafa þeir ýmsum skyldum að gegna, hvað formenn og háseta snertir, þeir eiga að láta ryðja lendingar, hlaða fiskigarða og hjalla og sjá um vatnsból. Svo ber þeim og að vaka yfir friðhelgi æðarfuglsins á öllum tímum ársins. Þeir eiga einnig að gangast fyrir því, að allur geldfænaður, geldneyti og ótamin hross, sæu rekin til afrétta, svo ber þeim og að hafa umsjón yfir fjallgöngum, réttarhöldum og óskilafænaði á haustum, grenjaleitum og dýraveiðum á vorin. Þeir eiga að gæta þess, að rétt mál og vog sé viðhöfð í hreppum, að óleyfleg sala líðist ekki, hvorki á forboðnum vörum eða lækni meðölum, að skemdar matvörur sæu ekki hafðar á boðstólum. Með hlaupalæknum, sem lækna í leyfisleysi, eiga þeir að hafa strangt eptirlit, svo og að ljósmæður sæu mentaðar og ræki vel köllun sína; þegar næmar sóttir ganga, eiga

þeir að áminna menn um að hafa heilnæmt lopt í hús-
um sínum, þrífnað með fót og fæði og annað fleira.
Þar sem spítala jarðir eru, eiga þeir að hafa eptirlit
með ábúð á þeim, og sumstaðar innheimta þeir spítala-
hluti. Þeir eiga að sjá um þinghúsabyggingar, láta
þekja kirkjur og byggja kirkjuveggi, og kirkjugarða og
hestaréttir á kirkjustöðum, einnig sjá um viðarflutning
þegar kirkjur eru byggðar. Þeir eiga að rita vitnisburði
fyrir hjú, heimta vegabréf af ferðamönnum, og öðrum
þeim er flytja búferlum eða vistferlum í hreppinn. Þar
að auki eiga þeir að hefta óskilamenn og betlara, flytja
fátæka menn og sakadólga, og hafa óbótamenn í varð-
haldi með tilstyrk hreppsmanna. Enn eiga þeir í viss-
um tilfellum að gjöra fjárnám, kyrsetja eigur manna,
halda uppboð, vera stefnuvottar, skrifa upp og virða
bú, taka út jarðir, og framkvæma margskonar skoðun-
argjörðir. Samkvæmt opnu bréfi 1. sept. 1786, eiga
hreppstjórar að ákæra þá bændur um tíundarsvik, er
menn hyggja að rangt framtal hafi gjört. Opið bréf 21.
apr. 1847 ákveður, að hreppstjórar skuli halda tvö
hreppskilaping á ári, haust og vor. Á vorfundum er
talið fram til búnaðarskýrslanna, en á haustfundum er
talið fram til tíundar. Samkvæmt tilsk. 26. maí 1863
eiga þeir að hafa ýms afskipti af vistarráðum lausamanna
og byggðarleyfi húsmanna. Hvað hin skriflegu störf
hreppstjóranna snertir, eiga þeir samkvæmt tilsk. um
vegina á Íslandi (15. marz 1861) að gjöra árlega upp-
ástungur um þau verk, er vinna á á þjóðvegum, og í
16. gr. er ákveðið, að þeir eigi að senda sýslumanni
nafnaskrá yfir alla verkfæra menn í hreppnum. Einnig
eiga þeir að sjá um vegabætur á aukavegum og senda
sýslumanni skýrslur um þær. Sveitarreikninginn eiga

þeir að færa inn í sveitarbókina, og senda sýslumanni orðrètt eptirrit af honum, ásamt jafnaðarreikningi yfir tekjur og gjöld hreppsins fyrir ár hvert. Enn eiga þeir að senda sýslumanni skýrslu um andaða menn, lausafjár-
fjártíund, lögmannstollsgjaldendur, búnaðarástand, jarðafgjöld og meðalverð á ýmsum vörutegundum, en prestum og fjárhaldsmönnum kirkna, skýrslu um lausafjár- og fasteignartíund. Skýrslur þessar eru ýmist skrifaðar í einu lagi, tvennu lagi eða þrennu lagi. Af skýrslum þeim er hreppstjórar verða að skrifa við ýms tækifæri, má einkum nefna manntalsskýrslur, markaskrár, kjörskrár, eptirrit af umburðarbréfum sýslumanna, auk embættisbréfa sem þeir verða að skrifa sýslumönnum og öðrum. Þar að auki halda nú sumir hreppstjórar brëfabók og dagbók (Copiebog og Journal) sem í sjálfu sér er mjög þarflegt. Þess má enn fremur geta, að hreppstjórar hafa ýms störf að annast samkvæmt tilsk. 5. jan. 1866 um fjárkláða og fjárveikindi, eins og ómak þeirra vex ekki all-lítið í sumum hreppum, þegar tilsk. dagsett 10. ág. 1868 um breytingu á ákvörðunum um gjald spítalahlutanna, nær lagagildi. Auk þessa hljóta hreppstjórar að heimta saman ýmisleg sveitargjöld, og vera löngum á stöðugu ferðalagi, og eru þessi tvö atriði mikilsverð, þegar um það er að ræða, hve örðug hreppstjórnin er.

Á þessu yfirliti má nokkurn veginn sjá hvernig hreppstjórnin er löguð nú sem stendur. Sum af málum þeim sem þar eru nefnd, eru að vísu eins og fallin í gleýmsku, svo að hreppstjórar fást ekki mikið við þau, en aptur eru önnur komin í skarðið, og svo eru þau störf mörg og margskonar, sem hreppstjórar eru flæktir við nú á tímum, samkvæmt venjunni og eldri og

yngrí lagaboðum, að það yrði torvelt að telja þau upp. Beri maður nú saman þá hreppstjórn sem nú er, við hina sem áður var, þá sér maður fljótt, að hin eldri er frjálsari, hefir miklu meira vald, hefir fleiri liðsmenn, og er því aflmeiri og líklegri til framkvæmda. Þegar þetta vald var horfið til sýslumanna á næstliðinni öld, misti hin forna hreppstjórn álit sitt og visnaði upp. Var þá það ráð tekið, að fækka hreppstjórum, svo að ekki væri nema einn í flestum hreppum. Var það einnig í áformi að þeir skyldi fá laun, meira álit og vald¹. En það heppnaðist ekki. Það vald og þau laun, sem hreppstjórar þurftu að fá með instruxinu, vantaði og hefir vantað svo að segja alveg til þessa dags, enda var við því að búast, þegar sú lögum var komin á hreppamál, sem komin var um aldamótin.

Virði maður nú fyrir sér þá hreppstjórn sem nú er, sèst ljóslega, að störf hreppstjóranna eru engu umfangsminni, að vöxtunum til, en sumra hinna æðri embættismanna, sem hafa í laun nokkur hundruð ríkisdali af opinberum sjóði; og það eru jafnvel undur, að nokkur valdstjórn skuli hafa getað fengið af sér að leggja slíkar klyfjar á mennska menn launalausar. Því það er sjáanlegt, að þó hreppstjórar hættu öllum heimilisstörfum, gætu þeir þó ekki gegnt öllum þeim skyldum, sem á þeim hvíla, sómasamlega. Afleiðingarnar af þessu hefir nú reynslan leitt í ljós. Flestir þeir menn, sem nokkurn veginn til hlýtar hafa þekkt skyldur þær, sem á hreppstjórunum hvíla, hafa nauðugir tekizt hreppstjórnina á hendur, og nauðugir haft hana á hendi, og það er kunnugt hversu fáir þeir eru að tiltölu, sem tollað hafa í þessari þjónustu þremur árum lengur, og þetta

1) Lovsaml. for Isl. 7. B, bls. 192.

hefir almenningur álitid því skaðlegra, sem þeir þá einmitt hafa verið búnir að fá þá æfingu á hreppamálum, sem útheimtist til að geta gegnt svo þessari köllun sem þörf er á. Aðrir hafa flúið hreppana til þess að sleppa hjá hreppstjórninni, og enn aðrir orðið fyrir sektum, hafi þeir staðið í móti og ekki viljað taka hana að sér. Það hefir verið sagt, að störf hreppstjóranna sæu engu meiri nú, en þau voru á fyrri tímum að minnsta kosti hvað fátækramál snertir; það er þó að minni meiningu hægra að segja það en sanna. Að sönnu höfðu sóknarmenn og bændur mjög mörg skyldustörf að annast eptir Grágásarlögum, en bæði var það, að sóknarmenn voru þá 3 eða 5 í hrepp hverjum, svo þeir hafa í sumum tilfellum fremur getað skipt með sér verkum, en hreppstjórar nú á tímum, þar sem í flestum hreppum er einungis einn hreppstjóri. Að öðru leyti er mjög mikið undir því komið, hversu mörg af hinum ákveðnu störfum hafa fallið fyrir sóknarmennina á ári hverju, en þetta er víst óhægra að sanna, en um störf hreppstjóranna nú. En hvað sem nú því líður, gjörir það þó mikið til í þessu máli, að á fyrri tímum, og það þangað til landið gekk undir konungsvald, framfóru öll mál og allur málarekstur munnlega, í stað þess, að gjöra máráð fyrir, að fáir hreppstjórar sæu betri skrifarar en svo, að þeim veiti af þremur mánuðum árlega til skriflegra starfa, ef þeir njóta ekki annara hjálpar að, og leysa þau sámlæga af hendi.

Það er því ætlun mín, að hver sá maður, sem þekkir nokkuð til hlýtar hreppstjórnina á Íslandi, hljóti að vera sannfærður um, að hún þurfi umbóta við. Því það er ekki nóg með það, að á hreppstjórana hefir verið dembt svo miklum störfum, að hverjum sanngjörn-

um manni má ofbjóða; héraðsstjórnin í landinu líður engu minna við slíka tilhögun en hreppstjórnarnir sjálfir, og svo eru sumar þær laga ákvarðanir, sem áhræra hreppstjórnina farnar að fyrnast, og að sumu leyti óákveðnar, og jafnvel ekki sjálfum sér samkvæmar, svo þær samsvara ekki framsörum þeim, er menn æskja eptir á þessum tímum. Sér í lagi er mikið í það varið, að sveitarbændum er ekki heimilaður sá réttur í lögum, sem þeim ber, til þess að íhuga og taka hlutdeild í hreppamálum, sem þó virðist hinn rétti vegur til að lifga og glæða alþjóðlegan anda, og efla framfarir sveitanna.

Þegar maður nú aðgætir hverrar tegundar störf þau eru, sem hvíla á hreppstjórunum, þá sjá menn að þau eru nokkuð margbreytt; menn komast að raun um, að þeir hafa nokkurs konar lögreglu á hendi og hana ekki svo umfangslitla. Menn sjá, að þeir hafa á hendi stjórn hinna eiginlegu hreppamála, sömuleiðis skoðunargjörðir, kirkjuleg málefni, og loksins störf er áhræra heilbrigði manna. Af því það er nú einkar áriðandi fyrir landvort, að þessum málum sé vel stjórnað, þá get eg ekki séð, að þar til liggi annar vegur en sá, að stofna fernskonar nefndir í hverjum hrepp með lagaboði, annaðhvort nú þegar eða með tímanum. Ættu þær að nefnast: hreppanefndir, gjörðarmenn, sóknarráð og heilbrigðisnefndir. Vera má að sumum þyki nóg um, hversu margar nefndir með þessu móti verða í hrepp hverjum, en þess ber að gæta, að bæði munu nefndir þessar reynast nauðsynlegar, eins og hér hagar til, enda stendur opt svo á, þegar ný lagaboð eru samin, þá verða menn að skapa nýjar nefndir, eins og t. a. m. í tilsk. 5. jan. 1866, þurfti að búa til fjárkláðanefnd, en þegar

svo er að farið, þá geta nefndirnar með tímanum orðið fjölda margar í hrepp, í staðinn fyrir að ef þær fjórar nefndir, er eg áður gat um, yrðu lögboðnar, þá mundu nýjar ráðstafanir, sem fræmkvæma þyrfti með lögboðnum nefndum, optast nær heyra undir einhverja af hinum fjórum nefndum. Þetta mundi því jafna sig. Nú vil eg fara nokkrum orðum um nefndir þessar.

1. Hreppanefndir¹.

Þó að mikil þörf sé á að umbæta stjórn hreppamála hér á landi, þá er það þó ekki víst, að það sé hagkvæmt undir því stjórnarfyriřkomulagi sem nú er. Það virðist sem hreppastjórnin, nú sem stendur, sé í nokkurs konar samhljóðun við hina æðri stjórn landsins. Konungurinn er hér einvaldur og alþingi er ráðgjafarþing. Sýslumenn og hreppstjórar eru einnig í vissu tilliti einvaldir í héraða- og hreppamálum, nema þegar hreppstjórar láta kjósa nokkra sveitarbændur sér til ráðaneytis við niðurjöfnun á sveitarútsvörum. En fengi alþing löggjafarvald og ráð yfir fjárhag landsins, þá væri það hin mesta ósamkvæmni, ef bændur í sveitum fengju ekki leyfi til að ræða sín eigin sveitarmál, og að ræða yfir tekjum og gjöldum sveitanna.

Hvað vel löguð sem yfirstjórnin er, og hvað duglegir sem embættismennirnir eru, nær það þó skamt, meðan undirstaðan er illa lögð, meðan sveitastjórnin er veikburða. Það er þar að auki nauðsynlegt að minni

1) Hreppanefndir hafa, eins og kunnugt er, á hendi stjórn hinna eiginlegu hreppamála, þær jafna niður öllum sveitargjöldum, ábyrgjast sjóði og eignir hreppsins, hafa umsjón með vegabótum, stynga upp á þarflegum fyrirtækjum, og gefa álit um ýms mál, sem hreppinn varða o. s. frv.

meiningu, að undirstaðan undir stjórn hreppamála innbyrðis verði lögð þannig, að hún verði samkvæm stjórnarfyrrkomulagi landsins, og samsvari þar að auki hugsunarhætti og menntun landsmanna. En eins og kunnugt er, eru engar lögbundnar nefndir til í sveitum, sem kosnar sæu eptir vissum reglum, og á tiltekinn og formlegan hátt geti leitt í ljós alþýðlegan vilja. Að sönnu vitum vèr, að alþýða á þingum, er spurð um hitt og þetta, og hvort hún vilji samþykkja þetta eða annað. En með þessu hefir alþýðan einungis rétt til að svara einstöku spurningum, en ekki að koma fram með óskir sínar og taka ályktun um þau mál, er hún ef til vill álitur nauðsynlegust. Og þó spurningar þannig sæu bornar upp, hefir hún optast nær engin tök á, eða tíma til, að leggja málið niður fyrir sér, ekkert form er ákveðið um hvernig eigi að ræða það, ekkert um atkvæðagreiðslu, eða um það hverjir eigi að greiða atkvæði. Af þessu leiðir rugling og ónákvæmni í mörgum hreppamálum, sem er áriðandi að koma í veg fyrir.

Eptir því sem nú er ástatt, er mörgum bægt frá að taka hlutdeild í hreppamálum, sem þar gætu gjört töluvert gagn, og þau áhrif, sem þeim bæri að hafa og þeir gætu haft á málin, eru allt of þýðingarlítill.

Eptir því sem sæð verður munu landsmenn vera meðmæltir hreppanefndum, og alþingi hefir hneigzt að þeim á seinni árum, þó hefi eg heyrt mótmæli gegn þeim hjá stöku mönnum, og eru þau helztu þessi:

1. að alþýðu vanti þekkingu eða menntun til að geta haft gagn af hreppanefndum, og þess vegna sæ það ekki hentugt eða gagnlegt, að láta þær ransaka sveitarreikninga o. s. frv.
2. að óskirnar um nefndir þessar sæu sprotnar af ó-

þarfri sjálfræðislöngun, sjaldan fari betur þó breytt sé, og í rauninni sé best að hafa engar nefndir, því einstakir menn gjöri meira gagn.

3. að þeir einir verði kosnir í nefndir þessar, sem efndastir séu, án tillits til þess, hvort þeir séu vel að sér eða vandaðir menn, að atkvæði alþýðu falli opt undarlega, og líklegast hljótist af nefndum þessum ósamlyndi milli sveitamanna og yfirvaldsins.
4. að nefndir þessar auki kostnað, og tefji bændur frá vinnu sinni.

Væri nú þessi mótmæli á rökum byggð, þá væri þau verulegar ástæður á móti hreppanefndum, en eg ætla að það megi svara þeim þannig :

1. Væri þessi ástæða áreiðanleg, virðist reyndar sem hún ætti að flýta sem mest fyrir að koma á hreppanefndum; því þegar löggjafinn kallar bændur til að taka þátt í opinberum málum, þá fá þeir smásaman við það nokkurs konar æfingu og þekkingu og reynslu, og jafnvel þó menntun alþýðu sé ekki á háu stigi hér í landi, sem stendur, og ekki eins og óskandi væri, verður þó ekki álitíð, að hún sé svo lítilfjörleg, að í hverjum hrepp finnist ekki nægjanlega margir menn, sem hafi þá þekkingu til að bera, að þeir væru færir um að gegna hreppsnefndarstörfum. Þegar menn gæta að, hver störf nefnda þessara hljóta að verða, þá sèst glögg, að fremur þarf góða greind en bóklega þekkingu til að leysa þau viðunanlega af hendi. Þó það að vísu væri æskilegt, að allir hreppsnefndarmenn væru vel að sér, þá er þó sjáanlegt, að formanni nefndarinnar riður einkum á að geta látið í ljósi hugsun sína skriflega, og að vera nokkurn veginn fær í reikningi. Hinir nefndaræmenn þurfa einkum að geta skilið rétt það, sem fram fer og

lesið er, og að geta sagt meiningu sína um það munnlega, svo þurfa þeir einnig að geta dæmt um, hvort formaðurinn semur rétt ályktanir og samþykktir nefndarinnar um málin. En þar eð maður nú getur gjört ráð fyrir þessari þekkingu hjá bændum, og það jafnvel í hverri sveit, hlýtur það að koma til af misskilningi, þegar menn halda, að alþýðu vanti þekkingu til að taka þátt í stjórn sveitarmála, og ímynda eg mér, að það komi til af því, að menn hafa ekki lagt niður fyrir sér hversu mikla þekkingu til þess þarf, eins og þar í sýnist fólgin hin mesta ósamkvæmni, ef menn af kviða fyrir þekkingarleysi vildu bægja bændum frá hluttöku í hreppamálum er næst þeim liggja, þegar þó löggjafinn gefur þeim kost á að taka þátt í löggjafarmálum á alþingi, sem þó eru miklu torveldari og útheimta miklu meiri þekkingu. Og þó nú mætti heimfæra þessa ástæðu til einstöku hreppa, sem þó varla er að óttast, þá mundi hún þó smátt og smátt hverfa, því vaninn gefur lystina eins í þessu og öðru. Loksins má geta þess, að þó nú þessi ástæða væri á rökum byggð, þá mundi mega telja hana fyr eða síðar á einhvern hátt málinu til fyrirstöðu.

2. Það er viðurkennt, að þegar frjálslegri stjórnskipun fer að festa rætur í einhverju þjóðfélagi, þá leiðir þar af, að hjá landsmönnum vaknar löngun til að taka þátt í stjórn opinberra mála. Þetta hlýtur og í sjálfu sér að álitast gott og gagnlegt, því eigi lifandi meðvitund að vakna hjá þjóðinni um hið frjálsa stjórnsýrirkomulag, og síður leiðast á ranga stefnu, þá hljóta hinir einstöku í þjóðfélaginu, að svo miklu leyti mögulegt er, að taka hlutdeild í því frelsi og þeim gæðum, sem ætla má að séu sameinuð í hinni æðri

stjórn, því þegar hinn einstaki sinnur, hvaða áhrif og þýðingu hann hefir í þjóðfélaginu, þá eflir það og styrkir hina siðferðislegu tilfinningu hans, og hvetur hann til að forðast þær athafnir, sem veikja hið opinbera álit hans, og sem svipta hann trausti landa sinna, og þar með þeim réttindum, sem því kann að vera samfara. Ef hin frjálsa stjórnarskipun er ekki nema á yfirborðinu, ekki nema hjá yfirstjórninni sjálfri, og nær ekki niður til sveitanna, eða þeirra mála, er næst liggja alþýðunni, þá má álita sem víst að hún í þessu tilliti skoðar sig eins og þann mann, sem ekki er fullveðja, og því eru öll líkindi til að þetta auki viðleitni hennar að hafa því meiri áhrif á landsins almennu mál, án þess fullkomlega að leggja niður fyrir sér, hversu árið-andi það er, að hafa þá mentun til að bera, sem nauðsynleg er til þess, að slík áhrif geti orðið landinu til heilla. Hæfileg hluttekning bænda í almennum héraðsmálum, mun því fyrst og fremst fullnægja þessari eðlilegu löngun alþýðu, og á hinn bóginn gefa mönnum tilefni til að kannast við, hversu nauðsynleg menntun og þekking er, til þess að geta verið góður liðsmaður í stjórn opinberra mála, og hversu mjög það kemur í bága við eigin hagsmuni, að trúa þeim mönnum fyrir hinu mikilvæga erindi, að taka hlutdeild í almennum landsmálum, sem vantar hæfilegleika til þess. Þeir aptur á móti, sem engar nefndir vilja hafa, verða þá að vera vissir um, að menn þeir seú til í hëruðum, sem færir eru um að stjórna einir, og þeir þyrftu án efa mikil laun, ef menn hefðu nokkrar framfarir fyrir augum. Er því engin líkindi til, að slík héraðsstjórn væri hollari, og því síður mundi hún vera landsmönnum að skapi. Álit manna verður ekki eins mismunandi, þegar menn eiga

kost á að meta hvers annars ástæður, og einn styður heldur annara áform, þegar menn eru búnir að koma sér saman um það sem framkvæma skal. Skilningurinn eykst heldur ekki all-lítið við umræður málanna, meðan verið er að velta þeim fyrir sér á allar hliðar, og þegar hver hefir lagt sitt fram, svo að vitsmunir allra eru komnir saman, eru líkindi til, að það verði af ráðið sem bezt á við.

3. Að vísu vil eg ekki neita því, að kosningar til hreppanefnda geti mistekizt, einkum fyrst í stað; en hver sá, sem vel er kunnugur sveitalífinu hér, og þekkir hugsunarhátt alþýðu, mun verða mér samdóma um það, að alþýða mun veita því athygli, hvort henni hefir mistekizt kosningin eða ekki, og sjái hún að svo hafi orðið, mun hún þess betur gæta sín við næstu kosningu. Í rauninni er ástæða þessi lættvæg. Sveitarmenn þekkja vel, hverjir beztu mennirnir eru, og það þarf ekki fremur að búast við að þessar kosningar mistakist en aðrar. Að öðru leyti þarf ekki að búast við neinu ósamlyndi milli yfirvaldsins og hreppanefnda, miklu fremur má búast við góðu samkomulagi þar á milli, og að minnsta kosti yrðu þær til að eyða óánægju þeirri, sem menn stundum hafa orðið varir við út af því, að yfirvaldið hefir ráðið ýmsum málum til lykta, án þess að ráðfæra sig við héraðsmenn. Það getur að vísu vel komið fyrir að meiningamunur verði milli yfirvaldsins og hreppanefnda, en eins og það getur verið gagnlegt í sjálfu sér, eins getur þó í rauninni sá misskilningur aldrei orðið meiri en nú, þegar t. a. m. amtmenn hækka gjöld á almenningi til jafnaðarsjóðanna, án þess að þurfa að ráðfæra sig um það við héraðsmenn, og þó þessi gjöld kunni í rauninni að vera nauðsynleg, og

fljóta af gagnlegum fyrirtækjum, þá flýtur það af þeirri tilhögun sem nú er á héraðsmálum, að alþýða skilur ekki hvernig á þessum gjöldum stendur. Það er ætlu-
unarverk hinnar frjálsu héraðsstjórnar, að skýra allt þess konar betur fyrir mönnum, og þar af verður aptur að fljóta, að yfirvöldin og gjörðir þeirra hljóta að verða vinsælli og alþýðlegri en áður.

4. Eg get ekki ímyndað mér, að af nefndum þessum fljóti neiinn sá kostnaður er teljandi sè, því líklega geta hreppanefndir aldrei vonast eptir að fá neina borgun fyrir störf sín, þó þær hieldu með sèr nokkra fundi á ári. En yrðu sýslunefndir stofnaðar, þá virðist það sanngjarnt, að þeir menn, sem í þær væru kosnir, fengju borgaðan ferðakostnað að minnsta kosti. Samt sem áður ímynda eg mér, að þeir sýslunefndarmenn, sem ekki þyrftu að ferðast lengra en eina eða tvær mílur á sýslunefndarfund, ættu engan ferðakostnað að fá borgaðan, því á þeim hvílir þá ekki meiri fyrirhöfn en hreppsnefndarmönnum, sèu þeir ekki einnig í hreppsnefnd, sem eg gjöri ekki ráð fyrir að sýslunefndarmenn þyrftu að vera. Kostnaður þessi verður aldrei svo mikill, að hann verði nokkur veruleg ástæða á móti málinu, þegar það að öðru leyti hlýtur að álitast framfaramál fyrir landið, eins og það má vafalaust gjöra ráð fyrir því, að stofnun slíkra nefnda í sýslum og sveitum gjöri miklu meira gagn, og komi til leiðar miklu meiri sparnaði í ýmsum efnum, en samsvarar þeim kostnaði sem af þeim flýtur. Hvað nú þá ástæðu snertir, að nefndir þessar muni tefja menn frá heimilisstörfum, og á þann hátt auka nýan kostnað, þá verður það að athugast, að það má gjöra ráð fyrir því, að alþjóðlegur andi og áhugi á opinberum málum, sè svo vaknaður meðal bænda

í landinu, yfir höfuð að tala, að þeir muni álíta þessar endurbætur í héraðsstjórninni sem réttindi, en ekki sem byrði, eins og það álit og traust sem mönnum er sýnt með því að vera kosnir í nefndir þessar, og það tækifæri sem mönnum með því er gefið til framtakssemi og til að efla almenna heill, muni koma því til leiðar, að hver veglyndur maður sem ann fósturjörðu sinni, og finnur sig starfinu vaxinn, takist það viljugur á hendur, án þess að horfa í þann litla tíma og þá litlu fyrirhöfn, er þessi störf útheimta.

Í frumvörpi því, um sveitarstjórn á Íslandi sem lagt var fram á alþingi 1855, fór stjórnin að nokkru leyti í bága við vilja landsmanna. Stjórnin vildi hafa hreppanefndir og amtsráð, þar sem landsmenn hafa álitnið hreppanefndir og sýslunefndir hentugastar hér á landi. Þó nú þessi uppástunga stjórnarinnar kunni að hafa verið samkvæm því stjórnarfyrríkomulagi, sem hingað til hefir verið í landinu, þá hef eg þó engan heyrt vera meðmæltan amtsráðum, nema því að eins, að í þeim væri maður úr hverjum hrepp, en þar eð það mundi verða býsna mikill söfnuður, og hafa ókljúfandi kostnað og örðugleika í för með sér, yrði slík ráðstöfun óhafandi. Ætti í amtsráði að vera maður fyrir sýslu hverja, yrðu þeir að vera kosnir með tvöföldum eða þreföldum kosningum, og örðugt mun vera að finna ráð til þess, að slíkar kosningar yrðu ekki of margbrotnar. Þar að auki eru miklir örðugleikar á, eins og hér hagar til að sækja til amtsráðs, jafnvel fyrir einn mann úr sýslu, hvað þá fleiri. Í vesturamtinu yrði þetta býsna kostnaðarsamt, og þar yrði heldur ekki svo auðgjört að velja hentugan samkomustað fyrir allt umdæmið, þar sem það er svo sundurskorið

af fjörðum og háum og bröttum fjöllum og ýmsum torfærum. Í suðuramtinu ætti þetta að vísu að vera hægri, því örðugleiki vegarins er þar ekki eins mikill og fyrir vestan, og þar að auki koma menn í Reykjavík um lestirnar, nær því úr öllu umdæminu. Þar á móti má ætla, að viðlíka örðugleikar séu í Norður- og Austurumdæminu í þessu tilliti eins og fyrir vestan, vegna vegalengdar og fjallgarða sem þar eru. Annars hlýtur það að koma til af ókunnugleika eða vangá, þegar stjórnin vill koma hér á amtsráðum eins og í Danmörku. Hér er þó hinn mesti munur á landsháttum og öllum kringumstæðum í þessu efni. Konungsríkið Danmörk, er 696 □ mílur¹ og er skipt í 19 ömt, verður þá hvert amt að meðaltali rúmar 36 □ mílur. Ísland er 1867 □ mílur og er skipt í 3 ömt, sem hvert fyrir sig verður að meðaltali rúmlega, 622 □ mílur. Hvert umdæmi á Íslandi verður þá rúmlega 17 sinnum stærra en ömtin í Danmörku. Það virðist rétt að telja með fjöll og óbyggðir, því yfir þær yrðu menn víða að ferðast til amtsráða hér á landi. Gæti maður nú að stærð sýslanna á landi hér, að frádregnum óbyggðum, sem eru 421 □ mílur í öllu landinu, þá verður hver sýsla að meðaltali (að Vestmannaeyum frátöldum) meira en 80 □ mílur. Sýslurnar hér á landi verða þá meira en helmingi stærri en ömtin í Danmörku að meðaltali. Þess má einnig geta að sumar sveitir hér á landi eru eins stórar og minnstu ömtin í Danmörku, og landareignir sumra einstakra jarðar, t. a. m. Kalmannstungu-land í Borgarfirði, mun að stærðinni til jafnast við hin stærri ömt í Danmörku. Hér gjörir það þó mjög

1) Geographie eptir Munthe 1864. H. Guðmundsson um stærð Íslands. Skýrsl. um landsh. 1. B., bls. 97.

mikið til, hversu allar samgöngur, eru miklum mun greiðari í Danmörku en hér á landi, þar sem ekki einungis góðir þjóðvegir eru lagðir um land allt, heldur og einnig járnbrautir og gufuskip greiða fyrir öllum ferðum manna á sjó og landi. Í Noregi eru amtsráð eins og í Danmörku. Það land er fjöllótt og landslag miklu líkara Íslandi en í Danmörku, sem kunnugt er. Þó eru flest ömtin í Noregi miklu minni að stærð en hér á landi. Stjórnin hefir álitid að stofna ætti amtsráð hér í landi af þeirri ástæðu, að ömtin hafa sameiginlega sjóði, þar sem jafnaðarsjóðirnir eru, eins og hrepparnir hafa fátækra sjóðina. En eins og það væri mesta nauðsyn, að hver sýsla hefði sjóð út af fyrir sig, þannig er það býsna margt, sem hver sýsla hefir sérstaklegt og sameiginlegt. Af því hver sýsla hefir sýslumann út af fyrir sig, flýtur þar af, að hver sýsla hefir sameiginlegan undirdóm, sameiginlegan skiptarétt, sameiginlegt kjörþing og sameiginlegt úrskurðarvald í hreppamálum; þar að auki sameiginlegan afrétt, sameiginleg réttarhöld, sameiginlegt útræði og fl. En af þessu flýtur aptur, að hinn mesti munur er á því, hversu allar samgöngur, samvinna og viðskipti, eru miklu meiri milli sýslubúa innbyrðis enn amtsbúa.

Það er vonandi að hugmyndin um amtsráð líði undir lok, jafnframt því sem stjórnarfyriðkomulag landsins breytist til batnaðar og verður samfeldara. Það verður ekki betur séð, en að þau sæu og hljóti að vera landsmönnum hvumleið; sumir hafa álitid þau skaðleg eins og allt sem stýður að þeirri þrískiptingu á landinu sem verið hefir að undanfögnu. Það virðist um að gjöra, að sameina krapta landsmanna, og koma sem mestri samkvæmni og sameiningu á landstjórn og héraðsstjórn,

en þar til liggur sá vegur, að efla landsstjórnina, sýslu og hreppastjórnina sem mest. Aftur á móti yrði héraðsstjórnin allt of flókin og margbrotin ef amtsráð væru stofnuð jafnframt sýslunefndunum, því hreppamál hér á landi ætti einungis að ganga um þrjú stig, nefnilega: hreppanefndir, sýslunefndir og landstjórn. Það er kunnugt, að einhver hinn mesti galli á hinn fornu frjálsu stjórn Íslendinga, og sem hafði mjög illar afleiðingar fyrir fósturjörð vora, var einkum sá, að engin aðalstjórn var til í landinu á einum stað með nægu valdi. Þó ár og aldír hafi liðið yfir landið, er meinsemd þessi ólæknuð en í dag, svo að stjórnendur landsins sitja nær því sinn á hverju landshorni. Það er einnig kunnugt, að sýslurnar samsvara víðast hvar hinum gömlu þingum, sem bæði fornmenn hafa séð, og vör sjáum, að náttúran hefir sett völdug takmörk, og eins og að fjórðungapíngin á fyrri tímum liðu undir lok, eptir að alþingi var sett á Þingvelli, eins mundu amtsráðin, þó þau nú væri stofnuð, visna upp og verða að engu, eptir að landstjórn væri sett á einum stað í landinu.

Í frumvarpi stjórnárinna því er áður var nefnt, var svo fyrirmælt, að einn prestur skyldi vera sjálfkjörinn í hreppsnefnd hverja. Alþingi áleit aftur á móti, að þeir ættu ekki að vera sjálfkjörnir, því bæði mætti ganga að því visu, að þeir yrðu kosnir í nefndir þessar, þegar þeir létu sér ant um hreppamál, og væru góðir félagsmenn, enda væri enginn prestur til í sumum hreppum, og sumstaðar yrði þetta örðugleikum bundið, þar sem tveir eða þrír hreppar væru í sóknum þeirra. Gæti maður nú að hver hin eiginlega og eðlilega köllun-prestsins er, þá virðist eitthvað óviðfeldið í því, að löggjafinn skuli stuðla til þess, að hann sé

skyldugur til að bjástra í öllum hreppamálum hverrar tegundar sem væru. Það sýnir sig einnig í öðrum löndum, að eptir því sem hin frjálsari sveitastjórn festir dýpri rætur, þá hverfa prestarnir smámsaman úr hinum eiginlegu hreppanefndum og í aðrar nefndir, sem hafa þau mál til meðferðar, er standa nær köllun þeirra, þannig sýnist fara vel á því, að presturinn sè sátta-nefndarmaður, því þar kemur hann fram sem friðar-semjari eða friðarpostuli í sókn sinn. Einnig ættu prestar að vera sjálfkjörnir í sóknarráð og optast nær í heilbrigðisnefndir ef þær kæmust á í landinn. Að undanförunu hafa prestarnir, að minnsta kosti í mörgum hreppum, verið nauðsynlegir í sveitarmálum, því af hinum sífeldu umskiptum hreppstjóranna hefir það flotið, að prestar hafa orðið að vera með í ráðum, og hafa á hendi hin skriflegu sveitarstörf, því margir hreppstjórar hafa ekki verið færir að leysa þau af hendi. En þegar nú sveitarstörfin hljóta að aukast, eptir því sem tímar liða, og nýjar þarfir og nýjar framfarir krefja, þá getur það verið athugamál, hvort það er heppin búnað-aðarregla (Oeconomie), að þvæla prestana í sem flestum hreppamálum, í því skyni, að spara kostnað frá hálfu hins opinbera. En hvernig sem menn nú líta á það mál, sýnist það hættulaust og jafnvel viðfeldnast, að bændum sè einungis leyft, að kjósa prestana í hrepp-nefndir, en prestar hafi aptur á móti frelsi til að velja um hvort þeir vilji taka á móti þeirri kosningu eða ekki. Aðalstörf prestanna eru andlegs eðlis. Að visu eru þeir bundnir við hin veraldlegu störf, bæði vegna búskaparins og í ýmsum öðrum greinum; en spurningin verður þá, að hve miklu leyti það sè hentugt, að þeir þar að auki bæti við sig hreppstörfum, sem þó

æfinlega hlýtur að skoðast sem viðbætir við hin eiginlegu störf þeirra.

Afskipti presta af hreppamálum fara annars eptir því sem þeir eru mennirnir til, eins og við er að búast, sumir prestar eru í þeim efnum afskiptalítlir og enda gagnslausir, lendir þá stjórn hreppamála eingöngu á hreppstjórunum. Í sumum hreppum hafa prestarnir á hendi hin skriflegu störf fyrir hreppstjórana, eru ráðgjafar þeirra, og hefir það þá stundum borið við, að sletturnar hafa allar lent á hreppstjórunum þó þeir hafi ekki verið vel að þeim komnir. Að öðru leyti munu allir vera mærandóma um það, sem reynt hafa, að mikill styrkur, uppbygging og aðstoð, er að þeim prestum í hreppamálum, sem láta sér ant um þau, eru velviljaðir og góðir félagsmenn.

Sömuleiðis hefir stjórnin ætlað til, að hreppstjórar væru sjálfkjörnir í hreppanefndir, og hefðu á hendi stjórn fátækramála á milli funda. Þar á móti hefir alþing álitð, að svo ætti ekki að vera. Það vildi að valdstjórnin væri sem mest aðskilin frá stjórn hreppamála, svo hreppstjórar væru einungis lögreglu þjónar, eða aðstoðarmenn, sýslumanna. Hvert það er nú hagnæmt í sjálfu sér, að hreppstjórar verði einungis aðstoðarmenn sýslumanna og ekki sjálfkjörnir í hreppanefndir, eða hafi nein afskipti af störfum hreppanefnda, er mjög undir því komið, hvort menn álíta nauðsynlegt, að stuðla til þess, að hreppstjórar fái laun, svo að jafnan verði sá hreppstjóri, sem í hreppum er færastur til þess. Áliti menn enga þörf á því, að útvega hreppstjórum laun — eins og líklegt er að hafi verið meining alþingis 1855 — þá verður líka nauðsynlegt að losa hreppstjórana við svo mörg störf, sem mögulegt er, og

skipta þeim svo bróðurlega sem verður milli hreppsmanna, og sjá svo hvernig hreppamálum reidir af. Yrði það þar á móti álit manna, að útvega þyrfti hreppstjórum laun, svo að bezlu menn í hreppunum staðnæmdust í hreppstjórninni, þá gæti það fremur verið skoðunarmál, hvort ekki væri réttast fyrst um sinn, að fela hreppstjórum framkvæmd hæði fátækramála og annara hreppamála á milli nefndarfunda. Með því mundi vinnast það, að meiri festa og samkvæmni yrði í stjórn hreppamála, og sveitarstjórnin yfir höfuð yrði ekki eins viðvaningsleg, eins og ef ýmsir menn hefðu stjórn þessara mála 2 og 3 ár í senn, en enginn að staðaldri. Hin siðferðislega ábyrgð, sem á hreppstjórunum hefir hvílt hingað til, og sem án efa hefir komið því til leiðar, að hreppstjórnin hefir haldizt í nokkru lagi, hlyti að miklu leyti að hverfa, ef hreppstjórinn hefði ekki meiri afskipti af hreppamálum, en hver annar hreppsnefndarmaður. Þess má einnig geta, að alþing sem haldið var 1855, samþykkti það atriði í frumvarpi stjórnarinnar, að sá sem búinn væri að vera «í hreppsnefndinni ekki skemur en 3 ár, væri ekki skyldugur að taka við kosningu fyrir en liðin væru eins mörg ár, eins og hann hefði verið í hreppsnefndinni». Nú með því einhver hreppsnefndarmaður hlýtur að annast stjórn bæði fátækramála og annara hreppamála milli funda, þá verður eigi betur séð en að svo geti farið, að sami maðurinn hljóti að hafa þessi störf á hendi önnurhver 3 ár mestalla æfi sína, og það sjálsagt launalaust. Þetta yrði þó því tilfinnanlegra ef hreppstjórinn — eða lögregluþjónninn — yrði fyrir þessum viðbæti, sem launalaus maður, því vitaskuld er það, að opt gæti það að borið, að hann yrði kosinn í hreppsnefndina. Hreppstjórar hafa þó

hingað til ekki þurft að hafa þessi störf á hendi lengur en ein þrjú ár. Verður því ekki betur séð, en að með þessu móti verði sumum hreppsmönnum lögð of þung byrði á herðar, rétt eins og nú má segja um störf hreppstjóranna. Sumum kann nú að þykja ósamkvæmni í því, að vilja hafa hreppanefndir, en vilja þó undir eins að hreppstjórar, ef þeir hefði laun, hefðu á hendi framkvæmd hreppamála á milli funda. Það er þó í rauninni ekki. Allir hljóta, að minni meiningu, að vera á einu máli um það, að hreppanefndir séu nauðsynlegar. Þær geta haft og eiga að hafa, allt fyrir það, aðalvaldið, ekki einungis í fátækramálum heldur og einnig í öllum eiginlegum hreppamálum. Þær þyrftu að hafa sem frjálsastar hendur, og svo mikið verksvið að mögulegt er. Þær þurfa að ráða hversu miklum sveitargjöldum er jafnað niður og til hvers þeim er varið; þær þurfa að rannsaka sveitarreikninga og ábyrgjast að þeir séu réttir. Þó að hreppstjórinn hefði því það starf á hendi sem áður er áminnst, mætti hann ekki og gæti ekki löglega tekið neitt það fyrir, sem stríðir í gegn ályktunum hreppsnefndarinnar; og þetta er mest í varið.

Þegar menn hafa viljað að greina sem mest valdstjórnina frá hreppamálum, þá er og ýmislegt athugavert við það. Það virðist þannig nokkur ósamkvæmni fólgin í því, þegar menn hafa viljað, að sýslumenn væri bæði sjálfkjörnir í sýslunefndirnar og formenn þeirra, en þó ætlazt til, að hreppstjórinn væri hvorki sjálfkjörinn í hreppsnefndina eða formaður hennar. Eftir því væri valdstjórn og hreppamál sameinuð sem mest í sýslunefndinni, en aðgreind sem mest í hreppsnefndinni. Eg veit ekki á hverjum ástæðum þetta er byggt, en ekki get eg séð, að það réttlætist einungis með því,

að sýslumaðurinn er «menntaður maður». Í rauninni sýnist það liggja beinast við, og vera haganlegast, að sýslumaðurinn sé bæði formaður sýslunefndarinnar og sjálfkjörinn í hana, og þá einnig að hreppstjórinn sé formaður hreppsnefndarinnar og sjálfkjörinn í hana. Þar á móti virðist það ekki hagfellt, að atkvæði þeirra, sem sjálfkjörnir eru í nefndir, skuli skera úr þegar atkvæði eru jöfn, heldur virðist það eiga betur við, að nefndirnar kjósi jafnan mann úr sínum flokki til að skera úr þegar svo stendur á.

Eg er heldur ekki viss um, að það sé rétt að undirstöðunni til, eða hagkvæmt eins og hér hagar til, að aðgreina að öllu leyti valdstjórnar- og hreppamál, því jafnvel þó það sé víst, að hrepparnir innan takmarka sinna eigi á frjálsan hátt, að starfa að sínum eiginlegu hreppamálum, verður þó á hinn bóginn að hafa það hugfast, að sérhver hreppur er liður af þjóðfélaginu, og stendur í óslítandi sambandi við það. Hreppamál geta þannig aldrei álitist fráskilin þjóðfélaginu, heldur hljóta þau að vera undir stjórn og umsjón þjóðarvaldsins eða valdstjórnarinnar. Valdstjórnar- eður lögreglu- og hreppamál hafa einnig verið svo saman flækt hér á landi frá elztu tímum, að það er ekki víst að þessi aðskilnaður sé samkvæmur hugsunarhætti manna. Eptir því sem hér hagar til, virðist það hentugast, að fela einum manni, hreppstjóránum, valdstjórnar- og lögreglumál hreppsins, og að hreppsnefndin sé skyldug að hjálpa honum til að hafa lögregluna í góðu lagi, þ. e. hún sýni honum alla liðveizlu í ýmsum tilfellum, þegar hann þarf þess með og æskir þess. Væri þetta atriði ekki tekið vel fram í nýjum sveitarstjórnarlögum, má álíta, að lögreglustjórnin væri fremur lömuð en lagfærð í

landinu. Að öðru leyti virðist það ekki hafa verið fullkomin alvara alþingis 1855 að skilja alveg í sundur valdstjórnar- eður lögreglu- og hreppamál, því þingið aðhylltist þá grein í frumvarpi stjórnarinnar, sem mælti svo fyrir, «að hreppsnefndin skyldi af ítrasta megni reyna til að afstýra húsgangi og flakki í hreppnum, og eins leitast við að viðhalda góðri reglu yfir höfuð að tala». Þegar lög eru samin um sveitastjórn hér á landi, og ef til vill sniðin eptir útlendum sveitarstjórnarlögum, þá hlýtur strjálbyggð landsins að sæta hvað mestum athuga. Hvergi á Norðurlöndum eru bygðir eins strjál- ar, eins og víðast hvar er hér á landi til sveita, og hvergi eru allar samgöngur eins örðugar, og þó verður mismunurinn máske mestur þegar Ísland og Danmörk eru borin saman. Af þessu flýtur ýmislegt, sem menn verða ekki varir við annarsstaðar, og meðal annars sá örðugleiki fyrir einn mann í hreppnum að hafa lögreglu á hendi, svo í nokkru lagi sé, án annara aðstoðar að öllu leyti. Af þessu flýtur það, að stjórn hreppamála verður ávallt að sönnu að liggja þýngst á einhverjum einum manni, — það er orðið að venju, og sú venja virðist hafa rót sína í ásíðkomulagi héraðanna. Af því flýtur, að hreppanefndir eiga örðugt með að skipta með sér verkum, nema í vissum málum, og þó þær reyndu nú að gjöra það í sem flestum málum, þá flýtur ýmislegt óhægð af því, fyrir hreppsmenn og aðra út í frá, einkum á vetrardaginn, að verða að eiga mál sín við marga hreppsnefndarmenn. Í kaupstöðum, og ef til vill sumum veiðistöðum, getur sveitarstjórnin hér orðið mjög lík útlendri sveitarstjórn, og aðgreining á lögreglu- og hreppamáli er miklu hægra að koma þar við en í sveitunum. En það er ef til vill vandi, að koma

sveitamálum í það horf, að einræði sýslumanna og hreppstjóra verði fyrirbyggt, en sveitarstjórnin komi þó fram með þeirri festu og afli, sem þörf er á og vera ber; þó er þetta að minni meiningu það verkefni, sem þing og stjórn þarf að leysa af hendi.

Um tölu hreppsnefndarmanna hefir verið stungið upp á, að þeir skyldu vera 3, 5 eða 7 í hrepp hverjum. Tala þessi er að vísu í mestri samhljóðun við mismuninn á fólksfjölda hreppanna í landinu, en þó gæti það verið skoðunarmál, hvort nauðsynlegt sé af hafa í nokkurri hreppanefnd fleiri en 5 menn. Hér er óvída sá fólksfjöldi í hreppum, að menn gæti ekki verið án þess að hafa 7, einkum þegar þess er gætt, sem af því flýtur, að skipta má um helming nefndarmanna á hverjum tveimur árum. Sóknarmenn og hreppstjórar voru aldrei fleiri en 5 eða 3 í hrepp á fyrri tímum, og er þó líklegast að fleira fólk hafi verið í landi, þegar hin fornu lög voru sett, en nú er. Ekki veit eg heldur til, að í neinum hrepp hafi verið hafðir fleiri en 5 menn til að skipta tíundum og aukaútsvörum á seinni tímum, Eins og hér hagar til, geta fjölmennar nefndir stundum tafið fyrir, og svo eru sumir hreppar víðlendir, að ekki mundi veita af tveimur dögum, til að ferðast báðar leiðir á nefndarfund. En kunnugleiki um ásigkomulag hreppanna í landinu getur bezt skorið úr þess atriði, og vel má það vera, að betra væri að hafa rétt til að hafa á stöku stöðum 7 manna nefnd, en í sjálfu sér virðist þetta atriði ekki standa á miklu.

Þar á mót er það þýðingarmeira þegar álit manna hefir hneygzt að því, að sýslunefndir yrðu of fjölmennar, ef einn maður væri kosinn í þær úr hrepp hverjum, í þeim sýslum sem flesta hafa hreppa. Hafa menn

gjört það að álitum, að í engri sýslunefnd væri fleiri en 8 menn, en þó ýmisleg óhæðð sé á því að hafa hér fjölmennar nefndir, þá hlýtur þó að fljóta af slíku fyrirkomulagi, að nokkrir hreppar í þeim sýslum sem hafa fleiri en 8 hreppa, hefði engan mann í sýslunefnd. Slíka ráðstöfun sýnist vanta það jafnrétti, sem allir hreppar eiga rétta heimtingu á, og samfara þarf að vera allri frjálsri héraðsstjórn, og þar eð þeir hreppar sem þannig hefðu enga fulltrúa í nefndinni með atkvæðisrétti, mundu án efa álíta sig setta hjá, eða hafða útundan, má ganga að því vísu, að þetta mundi leiða til megnrar óánægju. Þetta fyrirkomulag mun ekki heldur annarstaðar tíðkast, og ekki heldur virðist það jafnrétti við þær sýslur í landinu, sem úr öllum hreppum sínum hefðu fulltrúa í sýslunefnd með atkvæðarétti.

Það er ekki hægt að sjá, að því verði neinir ókljúfandi örðugleikar samfara, þó að hver hreppur eða hreppsnefnd ætti að kjósa einn mann í sýslunefnd, en skyldi það samt reynast svo, virðist það tiltækilegast að láta hverja hreppsnefnd kjósa eins marga menn innan sýsu eins og í sýslunefnd hverri eiga að vera. Það kann að mega hafa það á móti þessari kosningaraðferð, að málefnum hvers hrepps yrði ekki eins vel borgið, eins og ef maður væri kosinn af hverri hreppsnefnd. En þessi ástæða hlýtur að verða þýðingarlítill, þegar þess er gætt, að sýslunefndarmenn eiga að efla hag allrar sýslunnar, en ekki að vera talsmenn fyrir hvern hrepp sérstaklega, svo er og sá kostur við þessa aðferð, að þá eru helzt líkindi til að beztu menn sýslunnar komist í sýslunefndina. Þessi aðferð hefir stundum verið við höfð þegar kosið hefir verið til sýslunefnda að undanfögnu, án þess menn viti til að það hafi valdið óánægju.

Það er ekki ólíklegt að meiningamunur kunni að verða um það, hversu mikið vald sýslunefndir ættu að hafa. Ættu þær að leggja seinasta úrskurð á málefni þau, er undir þær væru lögð, þá gæti verið að almenn- ingi geðjaðist ekki að slíku fyrirkomulagi, þar eð það er orðin venja, að láta hreppamálin ganga svo langt sem gengið geta, og það er kunnugt, að þau hafa gengið lengra en til sýsluyfirvaldsins. Að öðru leyti geta komið fyrir sýslunefndina svo flóknar lagaspurningar, að hún sé ekki fær um jafnvel, með tilstyrk sýslumannsins, að leysa úr þeim. Maður getur þannig hugsað sér, að einstakur maður eða hreppur hefði orsök til að bera sig upp undan sýslunefndinni, og væri það þá sann- gjarnt að geta átt kost á því. Það virðist einnig sam- kvæmt reglugjörðunum um bæjarstjórn á Akureyri og Ísafirði, þó einstöku héraðsmál gengi frá sýslunefnd- unum til landstjórnarinnar. Samt sem áður er þetta atriði varasamt, svo að hvorki verði um of dregið úr því valdi, sem sýslunefndirnar þurfa að hafa til þess að geta starfað frjálsglega sýslufélaginu til heilla, eða rétti hins einstaka verði hallað um of. Yfir höfuð virðist það áriðandi, að í nýum sveitastjórnarlögum væri ná- kvæmlega til tiltekið, hver þau mál væru, sem sýslu- nefndirnar mættu leggja síðasta úrskurð á; og hver hin væru, sem lengra mætti ganga.

Í frumvarpi því til sveitarstjórnarlaga, er lagt var fram á alþingi 1855, var engin ákvörðun um það, að hreppsnefndir þyrfti að bera nokkurt málefni undir álit allra hreppsmanna eða kalla þá til fundar. Tilgangur þessa frumvarps hefir þó eflaust verið sá, að veita bænd- um meiri ráð en áður í hreppamálum, æfa menn í stjórn þeirra og glæða alþjóðlegan anda. En hrepps-

bændur geta ekki álitizt að ráða eigin málum til hlýtar, ef þeir í öllum hreppamálum, smærri og stærri, eru settir undir stjórn fárra manna. Þesskonar verða menn að láta sér nægja, þegar kringumstæðurnar eru þannig lagaðar, að menn verða að fela öðrum mönnum málefni sín, af því ómögulegt er að koma öðru við. Þegar um allt landið eða stór hérað er að ræða, þá er fjarlægðin og fólksfjöldinn orsök til þess, að menn verða að fela fulltrúum á hendur, að ræða og útkljá sameiginleg mál. En þetta gildir hvorki um hreppa eða kaupstaði sérstaklega. Það hefir þó verið venja í sveitum, bæði á fyrri og seinni tímum, að leita álits hreppsmanna um hin merkustu hreppamál, og þó þetta hafi ekki ætíð gengið sem reglulegast til, og bændur þannig oft ekki haft þau áhrif á málin sem skyldi, þá vita menn þó ekki til, að af þessu hafi flotið nein vankvæði, heldur hefir þetta verið nauðsynlegt. Þegar því frjálsara fyrirkomulag á stjórn hreppamála væri lögleitt í landinu, þarf að hugleiða, hvort hreppsnefndirnar ættu ekki að vera skyldugar til, að bera undir álit hreppsbúa nokkur hin merkustu hreppamál sér í lagi, þegar óvanalegar og mikilvægar ráðstafanir þyrfti að framkvæma, og sem hefðu mikinn kostnað í för með sér. Þar að auki geta það verið mörg mál, sem gagnlegt væri að bera undir álit hreppsmanna, og láta þá greiða um þau atkvæði, en þessu er aptur þannig varið, að það verður að vera komið undir áliti hreppsnefndarmanna hver þau eru. En ákvarðanir hér að lútandi þyrfti að standa í nýjum sveitarstjórnarlögum, annars mætti svo að fara, að þessi réttur hreppsmanna yrði þýðingarlítill.

2. Um gjörðarmenn.

Þess er getið hér að framan, að bændur höfðu dómssvald í mjög mörgum málum á fyrri tímum, sem nú eru sameinuð embætti sýslumanna. Á þessu hafa þannig orðið hausavíxl. Áður áttu bændur ef til vill, að dæma í of mörgum málum, nú mega þeir ekki gjöra út um nein mál, og sýslumenn hafa ef til vill, dómssvald í of mörgum hreppamálum. Eg vil reyndar láta öðrum eptir að dæma um, að hvað miklu leyti breyting þessi hefir orðið þjóðinni gagnleg. Þó má geta þess, að þegar litið er á ásigkomulag lands vors, þá virðist það haganlegast að úrskurðarvald hinna smærri mála væri hjá bændum. Ferðalögin og viðlendi sýslanna koma því til leiðar, að það er hartnær ómögulegt fyrir alþýðu að sækja úrslit margra smámála til sýslumanna; málin verða ekki eins fljótt afgreidd eins og þarf, og gætu orðið, ef þau heyrðu undir innanhreppsmenn. Þar af flýtur einnig allt of mikill kostnaður, svo fælitlir menn hljóta heldur að láta málin falla niður, en að sækja rétt sinn til sýslumannsins, eins og það virðist samkvæmara lífernisháttum landsmanna, hugsunarhætti þjóðarinnar og eðli hinna smærri mála sjálfra, að þau væri útkljáð af bændum, heldur en af sýslumönnum með reglulegri málssókn, sem stranglega verða að fylgja lögunum. Í mörgum þesskonar málum getur orðið ójöfnuður úr því að fylgja stranglega lagarétti, slík mál þurfa að dæmast eptir sanngirni og ýmsum persónulegum kringumstæðum, sem dómstólunum er ekki hægt að hafa tillit til. En það verður nú að taka málið eins og það er vaxið, fyr eða síðar hlýtur hér breyting á að verða, ef menn vilja láta sér vera umhugað um að efla

rèttarástand landsins og að æðri sem lægri geti náð rétti sínum. Til alþingis þess sem haldið var 1865, var send bænarskrá frá Borgarfjarðarsýslu¹ um gjörðarmenn; af því nú æflok hennar á þinginu urðu ekki alveg ómerki-leg, vil eg setja hana hér og fara síðan um hana nokkrum orðum.

Eins og hinar fornu sögur Íslendinga sýna það, að lagamenntun hefir verið mikið almenntari í fornöld en nú er, eins sýna fornu lögin, að miklu fleiri af alþýðumönnum tóku þátt í stjórn héraðsmála en nú á tímum. En síðan tímar liðu fram, hafa sveitarmál og héraðsmál meir og meir verið falin á hendur einstöku mönnum, og þeir menn ávallt fækkað sem ráðið hafa úrslitum þeirra. Í þessu tilliti viljum vér nefna sér í lagi ýmsar úttektir og skoðanir, er fram fara í sveitum, og þegar vér litum til gjörðarmannanna fornu, sjáum vér, að þessum málum er nú í mörgum greinum skipað ver en þá var. Nú er það ákveðið eða orðin venja, að skoðunar- og úttektarmenn skuli vera tveir í hverri sveit. Þetta er í mörgu tillit óhagkvæm ráðstöfun. Að sönnu meðkennum vér, að þessir menn geta öðlast töluverða æfingu í þesskonar störfum, og þeir ættu því að verða hæfari til að gegna þeim en aðrir; en vér ætlum aðrar ástæður gildari sem tala á móti þessum fáu skoðunarmönnum. Eptir því sem fleiri af bændum taka þátt í héraðsmálum, eptir því læra þeir því fremur að þekka og virða köllun sína, venjast fremur við opinber mál, og sjá að köllun þeirra nær lengra en einungis að sjá um bú sitt og eigin hagsmuni. Þegar skoðunar- og úttektarmenn eru einungis tveir, þá getur

1) Alþt 1865, S. P. bls. 293.

mjög opt svo á staðið, að þessir menn sæu skyldir eða venzlaðir öðrum hvorum málspartinum, eður ef til vill, óvildarmenn þeirra. Þannig ber það opt við, að ekki verður notaður nema annar skoðunarmaðurinn eða má ske hvorugur; þá verður að taka aðra menn, og er þá opt svo langt til sýslumannsins, að ekki er hægt að fá þá tekna í eið, og verkið verður að framkvæmast af ó-eiðsvörnum mönnum. Hér við bætist það, að störfum þessum er of hlaðið á þessa tvo menn, að minnsta kosti sumstaðar, og þeir verða of opt kallaðir frá heimilis-störfum sínum. Við úttektir á prestssetrum, ætlum vèr að prófasturinn eigi að nefna úttektamenn¹; það mun þó miður hagfellt, því með því móti munu þeir opt nefna óeiðsvarna menn, en þó virðist það eins áriðandi, að prestssetrin sæu tekin út af eiðsvörnum mönnum eins og aðrar jarðir. Það bendir þannig margt til þess, að máli þessu ætti að skipa nokkuð öðruvísi, að skoðunar- og úttektarmenn ættu að vera nokkuð fleiri en nú eru. Að sönnu er það ákveðið, eða stundum venjulegt, að þegar menn eru óánægðir með úttektir og skoðunargjörðir, þá nefnir sýslumaðurinn hælmingi fleiri menn til að gjöra yfirskoðun; þessa ákvörðun ætlum vèr í mörgu tilliti óhagkvæma, eins og hún mun, sem margir aðrir göðir gripir, vera upptekin nú á seinni tímum, og eiga ekkert skylt við vora eldri löggjöf. Þannig mun það opt koma fyrir, að sýslumaðurinn nefnir helzt þá menn, er sá vill eða tiltekur, sem yfirskoðunar beiðist, eða hver sem fyrstur verður til að beiðast hennar. Einnig eru dæmi til, að þó fyrri úttektar- eða skoðunarmenn hafi orðið samdóma, hefir yfirskoðunarmennina greint á þannig, að tveir hafa verið

1) Tilsk. 24. júlí 1789.

samdóma hinum fyrri skoðunarmönnum, en tveir á móti, en þó hefir skoðun tveggja hinna seinastnefndu orðið gildandi, allt svo *sú skoðun, sem tveir* hafa haft á móti fjórum. Að þetta geti opt fyrir komið, sjá allir að er mögulegt, en það er til þess, að veikja tiltrú manna á slíkum yfirskoðunarmönnum. Vær ætlum þannig, að engin trygging eða réttarbót sè því samfara að hafa þessa yfirskoðunarmenn, þó það sýnist svo, og vær ætlum það enga apturför, þó yfirskoðanir að minnsta kosti þannig lagaðar væru af teknar. Vær höldum, að úttektir og skoðunargjörðir ættu að framkvæmast af gjörðarmönnum, og þeim ætti eigi að áfrýja nema því að eins, að það væri sýnilegt, að gjörðarmenn hefðu breytt á móti lögum eða sanngirni, og sýnist það þá eiga bezt við, að þesskonar málum væri beinlínis áfrýað til dómstólanna. Mest sýnist undir því komið, að skoðunar- og úttektarmenn sèu þannig nefndir, að báðir máls- partar hafi sem bezta tiltrú til þeirra. Til þess að víkja ei of mikið frá venjunni, og ef til vill til þess, að skoðunargjörðir hafi meiri festu, höldum vær að hreppstjórinn ætti að stjórna þeim. Þó nú gjörðarmenn ættu að vera helst til kvaddir í þeim málum, þar sem tvo máls- parta greinir á, þá sjáum vær þó ekkert á móti því, að sýslumenn eða hreppstjórar nefni virðingarmenn í dán- arbúum af gjörðarmönnum þeim, sem vær ætlum að nefna eigi í sveitum, og að til þess þurfi ekki fasta (þ. e. sèrstaka) virðingarmenn. Vær leyfum oss því að biðja hið heiðraða alþingi vort, að taka málefni þetta til ihugunar, og athuga hvort ekki, eða að hve miklu leyti, eptirfylgjandi greinir gætu tekizt til greina:

1. Sýslumenn skulu á manntalsþingum með ráði hrepp- stjóra nefna 6 menn í hverjum hrepp af hverjum

gjörðarmenn skulu takast til starfa þeirra sem ákveðin eru í annari grein. Til þessa má hvern þann nefna, sem hefir óflekkað mannorð, og er 25 ára að aldri, og ekki eldri en sextugir. Þó mega ei til þess nefna ast verzlegir eða geistlegir embættismenn, lækna, máláflutningsmenn eða hreppstjórar.

2. Þegar einhver vill láta taka út jörð, skoða jarðabætur, skipta tinum eða jörðum, meta skemmdir jarða, meta jarðaafgjald samkvæmt erindisbræfi 18. júlí 1848, jafna ágreining milli húsbænda og hjúa, virða jarðir eða lausafé, skoða vegabætur eða framkvæma einhverja þá skoðunar- eða virðingargjörð, sem gildandi lög á kveða, skal hann snúa sér til hlutaðeigandi sýslumanns eða hreppstjóra, hvers þeirra sem verkið á að framkvæma, með skriflegri beiðni um að kveðja vissá tölu manna til að framkvæma starfið. Sýslumaðurinn eða hreppstjórinn tiltaka þá vissan dag og rita á bónarbréfið nöfn þeirra 6 manna, sem tilteknir eru í fyrstu grein. Af þessum tilteknu mönnum hefir beiðandi rétt til að ryðja tveimur, síðan sendist bónarbréfið hinum málspartinum, sem einnig hefir rétt til að ryðja öðrum tveimur. Þeir tveir menn, sem þá verða eptir, skulu framkvæma verkið, sem hlutaðeigandi sýslumaður eða hreppstjóri stjórnar og bókar á venjulegan hátt, en atkvæðisrétt hafa þeir ekki, nema þegar gjörðarmenn greinir á.
3. Á hverju manntalsþingi skulu sýslumenn gefa gætur að því, að tala gjörðarmanna haldist við, svo ef þeir hafa fækkað á árinu, skal nefna aðra í staðinn.
4. Áður en gjörðarmenn framkvæma þau störf, sem til eru tekin í annari grein, eiga þeir að rita nöfn sín

undir eið þann, sem þeim í því skýni er stýlaður, hafi þeir ekki gjört það áður.

5. Þeim málefnum, sem þessir menn leiða til lykta, verður ekki áfrýað, nema það sé sjáanlegt, að breytt hafi verið móttögum og sannsýni, og skal þá vísa þeim til dómstólanna!

6. Í málum þeim, sem áhræra óðalsrættindi og í þeim málum, sem ákveðið er að sýslumenn skuli dæma með meðdómsmönnum, skulu þeir auk áðurgreindra 6 manna, nefna aðra 6 menn, svo þeir verði samtals 12 að tölu. Af þessum 12 mönnum hefir hver málspartur rétt til að ryðja fjórum, en þeir fjórir, sem þá verða eftir, eru meðdómsmenn með sýslumanni.

7. Ef í einhverjum hrepp eru ekki svo margir menn, sem virðast hæfir til starfa þeirra, er áður eru nefnd, má kveðja þá menn, er til vantar, úr næstu hreppum.

8. Gjörðarmenn hafa 4 ál. um daginn en hreppstjórinn 15 ál., sem greiðist eftir meðalalin verðlagsskráarinnar auk ferðakostnaðar, samkvæmt aukatekjureglugjörðinni 10. sept. 1830.

En þó nú þessi bænaðskrá sýndist að styðja sig við ljósar og sannar ástæður, sem menn svo að segja þreifa á dags daglega í sveitum, hafði hún þó ekki miklu láni að fagna hjá sumum alþingismönnum. Um leið og forseti (Jón Sigurðsson) lagði hana fram á þingi, gat hann þess, «að eftir því sem þingið hefði áður ályktað, virðist það liggja beint við, að vísa uppástungunni til nefndarinnar í landbúnaðarmálinu, en af því niðurlagsatriðin væru «í mörgu merkileg», fór hann fram á að «flutningsmaður» læsi þau upp og gæfi þinginu skýringar þær», er honum þætti þörf á.

Konungsfulltrúinn (Th. Jónasson) tók þá til orða, og þar eð ræða hans er í mörgu tilliti allmerkileg, þá set eg hana hér:

1. Mær getur ekki skilizt betur en þingið megi algjörlega kasta þessari bænarskrá. Af niðurlagsatriðum hennar, sem lesin voru upp, hefir þingið heyrt, að bænarskráin kemur víða við, og að það kennir í henni svo margra grasa, að það yrði óvinnandi verk fyrir þingið, að binda úr öllum þeim grasafjölda fram-bærilegan blómkrans, og að minnsta kosti yrði hann marglitur. Sýslumaður á eptir bænarskránni að kjósa á manntalsþingi með ráði hreppstjóranna 6 og stundum 12 menn í hrepp hverjum, og ef ekki finnast svo margir hæfilegir menn í hreppum, þá á að taka mennina úr öðrum hrepp, og svo eiga þessir menn að taka út jarðir, skoða jarðabætur, skipta húsum og jörðum, meta skemdir á þeim, meta jarðarafgjöld til alþingistolls, jafna ágreining milli húsbænda og hjúa — virða jarðir og lausafé, skoða vegabætur, og yfir höfuð eiga þeir að vinna allar virðingar- og skoðun-argjörðir — sèr er hver verkahringurinn! og svo er í 5. uppástunguatriði tekið fram, að gjörðir þessara manna skuli standa *óhaggðar* nema þær auðsjáanlega stríði móti lögum eða sannfæringu (hverra?). Enn fremur segir í bænarskránni í tölultð 6, að þessir menn skuli vera meðdómsmenn í óðalsmálum, en þá eiga þeir líka að vera 12, en 8 má gjöra ræka. Það er að visu tekið fram, hvað þessir menneiga að fá í laun, en það er þar á móti ekkert sagt um það, hvaðan launin eigi að taka handa þeim. Það er nú auðsætt, að svo vaxin

uppástunga rekur sig alstaðar á það fyrirkomulag, sem nú er, og kemur svoleiðis í bága við þær gildandi ákvarðanir, að þingið með engu móti getur tekið bænarskrá þessa til greina, og eg vona því, að það kasti henni algjörlega, og ekki einu sinni vísi henni til nefndarinnar í úttektamálinu».

Af því eg hefi allt af borið mikla virðingu fyrir lærðómi þessa konungsfulltrúa og hans yfirgripsmiklu þekkingu á landsmálum vorum, og þegar eg aðgætti, hversu mikið djúp þar er staðfest milli hans þekkingar og minnar þekkingar, þá hlaut það að vekja mikla efasemi hjá mér, að málefni það, sem tekið var fram í bænarskránni gæti verið gagnlegt. Þetta kom mér samt sem áður til að hugsa málið ítarlega og tala um það við ýmsa skynsama menn, og hefi eg sannfærzt meir og meir um það, að menn eigi að gefa málinu gaum. Manni getur nú ekki þótt það tiltökumál, þó konungsfulltrúinn fyndi eitt og annað að uppástungunum, því höfundum þeirra gat aldrei komið til hugar, að ekkert væri út á þær að setja, heldur ætluðu þeir, að þær mundu þurfa töluverðra umbóta við, — eða þó konungsfulltrúanum frá hinum háa sjónarhól, er hann var staddur á, sýndist þar kenna margra grasa. Þar sem mikið viðsýni er, þar ber og margt fyrir augu. Svipaðar at-
hugasemdir hafa ýmsar alþýðlegar bænarskrár frá alþýðu hlotið hjá honum fyrri, en þegar hann telur upp störf þau sem uppástungan ætlar gjörðarmönnum, og segir síðan — «sér er nú hver verkahringurinn». — Þá fer heldur að fara um mann, því uppástungurnar telja ekki upp önnur störf — að frá teknum hjúamálum — en þau, er nú hvíla á hreppstjóranum og öðrum manni, svo það lítur svo út sem konungsfulltrúanum blöskri þau störf

fyrir 6 menn, er nú hvíla á einum eða tveimur — sèr er nú hver ályktunin! Þar sem stungið er upp á í bænarskránni að skipta um menn, er í rauninni ekki annað en það, sem þráfaldlega viðgengst í sveitum, af því ekki verður ætíð komið við að hafa hina tilteknu tvo menn við allar skoðunargjörðir; bænarskráin miðar þannig beinlínis til að koma á fastri reglu, þar sem nú er nokkurskonar regluleysi. Þar sem konungsfulltrúinn hefir getið þess, að uppástungan taki það fram, að gjörðir þessara manna «skuli standa óhaggðar, nema þær auðsjáanlega stríði móti lögum eða sannfæringu (hverra?)» þá skal þess getið, að orðið «óhaggðar» er nú reyndar ekki í uppástungunum, og, að svo hefir viljað til, að orðið «sannfæring» hefir annaðhvort misskrifað eða misprentað og komið í staðinn fyrir *sannsýni*. Konungsfulltrúinn segir enn fremur: «Það er auðsætt, að svo vaxin uppástunga rekur sig allstaðar á það fyrir komulag sem nú er, og kemur svoleiðis í bága við þær gildandi ákvarðanir, að þingið með engu móti getur tekið bænarskrá þessa til greina». Þetta er harður dómur, enda þekkja menn ekki ástæður þær sem hann er byggður á, svo menn eiga líklega «að trúa þó menn ekki sjái», en þegar til kemur, ætla eg að hitt mætti sýna, að bænarskráin kemur óviða í bága við hin gildandi lög, einkum ef menn álitu þörf á að hliðra nokkuð meira til, en konungsfulltrúinn hefir viljað gjöra. Það liggur næst að ímynda sèr, að konungsfulltrúinn hafi meint, að af gjörðarmönnum yrði að fljóta einhver breyting á dómaskipun landsins. En það getur ekki orðið svo að teljandi sè. Landsyfirrætturinn hlyti að dæma í hinum sömu málum, eins eptir sem áður. Af þessu gæti heldur ekki flotið nein breyting á undir-

dómstólum í landinu. Því dómstólarnir dæma hvort heldur er svo að segja aldrei í þeim málum sem gjörðarmönnum væru ætluð. Rættast virðist að skoða þessa gjörðarmenn eins og nýtt hjól í dómvæl landsins, sem tækju nokkra hlutdeild í störfum þeim, er eiga að hvíla á dómstólunum en sem ekki hvíla á þeim í raun og veru. Aftur er það eptirtektavert að konungsfulltrúinn hefir bæði í upphafi og enda ræðu sinnar viðhaft þau orð, að þingið ætti «að kasta bænarskránni algjörlega». Það lýtur svo út sem honum hafi ekki nægt að bænarskráin væri felld frá nefnd, heldur ætti þingið einhvern veginn svo að ganga á milli bels og höfuðs á henni að hún gæti ekki «aftur gengið». Það er ekki lítið í það varið að eiga þann konungsfulltrúa, sem þannig hjúkrar bænum landsmanna undir vængjum sér! Að öðru leyti er bágð að vita hvað því veldur, að bænarskrá þessi, svo meinlaus og hógvær sem hún var, skyldi geta haft svo mikil áhrif á konungsfulltrúann, en undarlegast er þó það, að eptir alla ráðninguna, skyldi hún þó ekki vera feld frá nefnd með meiri atkvæðamun en 11 atkv. gegn 10. Þegar konungsfulltrúinn hefir ekki í minnsta máta hrakið ástæður þær, sem uppástungurnar voru byggðar á, sýndist það standa honum nær, sem lærðum og reyndum manni, og oddvita fyrir landsmálum vorum, að finna önnur og betri ráð en þau, er þar var bent á, til að greiða fyrir þessu úriðandi máli. Þó að mönnum geðjist ekki að alþýðlegum uppástungum, þá er það ekki nóg, að setja í þær snuprur, og hvetja menn til að snara þeim frá sjer; það lýsir ekki mikilli velvild, að ausa yfir þær ástæðulausu skopi og gumsi, þegar höfundarnir eiga ekki kost á að svara fyrir sig orði, slíkar uppástungur eru optar en menn halda,

byggðar á einhverri nauðsyn eða þörfum manna, og seú þær felldar á þingi, óska menn einungis að það sé gjört með alvöru og ástæðum.

Hvað nú áðurgreinda bænarskrá að öðru leyti snertir, þá var tilgangur hennar ekki einungis sá, að beiðast þess, að gjörðarmenn hefðu á hendi úttektir og skoðunargjörðir, sem er talsverður partur af störfum hreppstjóranna nú sem stendur, heldur og einnig að leiða athuga manna að því, að hve miklu leyti þeir gætu haft eða ættu að hafa úrskurðarvald í ýmsum smámálum, er heyra undir úrskurð sýslumanna.

Þess er getið hér að framan, að á fyrri tímum höfðu bændur dómssvald í mörgum málum; og gengu þau ekki til æðri rétta, nema í sérstökum tilfellum. Einn flokkur af málum þessum voru þau, er vör nú köllum skoðunar- eða virðingargjörðir. Það munu vera hin sömu mál, er fornmenn kölluðu *vettvangsdóma*; þau áhræra þá staði, sem af einhverjum orsökum þurfa lögmæta skoðun. Danir kalla það *Besigtelse* eða *Aastedsager*. Annar flokkur þessara mála var sá, er vör nú köllum hjúamál, eða þess konar mál sem áhræra heimilisstjórn hreppanna. Þriðji flokkurinn áhræði afbrot gegn lögreglustjórninni í hreppunum, sumsté sóknarmönnum eða hreppstjórum. Í öllum þessum málum höfðu bændur dómssvald á fyrri tímum eins og kunnugt er, og í þeim ættu þeir enn þá að hafa þesskonar vald, með þeim breytingum sem ásigkomulag þessara tíma nauðsynlega krefur. Það er auðsèð að öll þessi mál eru svipuð í því tilliti, að þau eru í eðli sínu að miklu leyti innanhreppsmál, sem þurfa að hafa úrskurðarvald hjá gjörðarmönnum í hreppnum sjálfum.

Það hafa verið talin nokkur rök til þess hér að

framan, hvers vegna það sé nauðsynlegt, að skoðunargjörðir heyri undir gjörðarmenn¹. Þetta er og samkvæmt lögbook vorri í mörgum greinum. Í L. l. b. 16. segir svo: «Nú lögfestir maður yfir merki fram, þar sem rétt var til gengit, bæti hinum skaða þann allan, sem hann hafði af því og öfundarbót með eptir 6 manna dómi». Líkt er og ákveðið í L. l. b. 19. «um landnám og skógarhögg». Í L. l. b. 18. stendur: «allan áverka jarðar skulu meta 6 skynsamir menn». Sama er að segja um leiguliðaskipti á húsum í L. l. b. 13., um usla sem fænaður gjörir í annars landi 33 og 34 og um afrétt í 52. Þessi og mörg fleiri dæmi í lögbook vorri sýna ljóslega úrskurðar eða dómsvald bænda í matsmálum og skoðunargjörðum öllum, á þeim tímum sem Jónsbók var lögtekin. Um hjúamál þarf eg ekki að vera margorður, því alþing hefir álitð að bændur þyrftu að hafa úrskurðarvald í þess konar málum, enda sýnir reynslan að svo ætti að vera, því þó nú sé út komin einhver hin þjóðlegasta og greinilegasta réttarbót, sem alþing hefir starfað að, um hjúamál, mætti þó tilgreina ýmsa óreglu, sem flotið hefir af því, að menn verða að sækja rétt sinn í þess konar málum út úr hreppnum.

Hvað lögreglumál hreppanna snertir, þá má geta þess, að það eru einkum tvö atriði, sem að minni meiningu mjög hafa lamað afl lögreglustjórnarinnar í landinu, það er 1. launaleysi hreppstjóranna, og 2. að vald það er nú horfið, er bændur höfðu áður til að dæma um afbrot og óhlýðni gegn fyrirmælum sveitarstjórnarinnar. Í 48. gr. hreppstjórnarinstruxins er reyndar

1) Það eru sömuleiðis mikil líkindi til, að skoðunargjörðir yrði að lögskipa í miklu fleiri málum en nú er venjulegt, ef búnaðarlög vor yrðu endurbætt.

boðið, að hreppstjórar skuli ákæra hreppsmenn fyrir yfirsjónir gegn instruxinu, en í 2. grein er sagt, að þeir megi engan úrskurð fella og engar bætur taka án skipunar sýslumanns. Þess vegna er það edlilegt þó 48. greinin hafi orðið þýðingarlitil. Ef maður neitar hreppstjóranum um að skoða fê í dilk, til þess að komast eptir hvort fê manna sê rétt dregið, ef maður svíkst um að leita grenjaleit, eða gjöra fjallskil, eða reka hross á afrétt, þá er annaðhvort að láta hvern fara sínu fram, ellegar hreppstjórinn verður að skrifa sýslumanni, til þess að ákveðin verði hin lögboðna sekt. Sýslumaðurinn er eina, tvær, eða á þriðju þingmannaleið í fjærlægð, hann er önnum kafinn, eða má ske hneigður fyrir að leiða hjá sêr smámál, sem ekki er svo öldungis dæmalaust. Nú getur svo færið, að lítið verði úr þessum málum. Gjörum samt ráð fyrir að allt gangi vel, og sýslumaður ákveði sekt. Nú þykist sá, er sektaður var, hafa orðið hart úti, og það verður má ske einhver til að styrkja hann í þeirri trú, að hreppstjóri hafi hallað rétti hans um of, hann fer til amtmanns, og sektin verður annaðhvort sett niður, eða fellur má ske burtu alveg eptir hálfu eða heilt ár. Allir sjá hversu lín og óhentug slík lögreglustjórn hlýtur að vera, og allir sjá hversu illt af því getur flotið, þegar slíkri óhlýðni verður ekki hæfilega refsað. Það er auðsêð, að það er hentugra og á betur við, að þess konar afbrot sêu matin og ákveðin af kunnugum mönnum sem eru við hendina, og sem málsparturinn sjálfur að nokkru leyti hefir kjörið. En fari menn að lesa betur niður í kjölinn, þá sjá menn að nýtt vald kemur fram, sem myndast hefir á seinni tímum, og sem eins og krýnir hêr- aðstjórnina sem nú er. Það eru nefnilega sveitarómag-

arnir, sem orðnir eru hreppstjórar á seinni árum, en ekki þessir hreppstjórar, sem skipaðir eru af amtmönnum. Það eru sveitarómagarnir margir hverjir sem segja: «et og drekk sála mín» og eigum góða daga. Það eru sumir af þeim, sem lifa í óhófi og má ske nægtum, meðan aðrir sveitungar þeirra, sem leita allra bragða við að verjast sveit, eiga við þröng kjör að búa. Það eru þeir, sem heimta uppeldi sitt af hreppstjórunum, sem svo eru kallaðir, og hreppstjórnarnir eiga ekki svo hægt með að skamta mátulega, og þó þeir vilji útvega þessum mönnum vinnu, eða hafa hönd í bagga með ráðgjörðum þeirra, þá verður vissast svarið, «að þeir hafi það eins og sér sýnist, vinni þegar þeim sýnist, og það sem þeim sýnist. Það liggur í augum uppi hve holt þess konar er fyrir siðgæði og efnahag manna, og maður kemst naumast hjá þeirri ályktun, að sveitarstjórnin hafi oflitið vald í slíkum málum, að þetta sé tilhögguninni á lögreglustjórninni og úrskurðarvaldinu að kenna, og eins það, að góðum lögum er ekki tilhlýðileg hlýðni sýnd. Auðsèð er að sýslumönnum er hér ekki um að kenna, því þeir yrðu að vera útbúnir meiri fullkomlegleikum og meiri árvekni, en mennskum mönnum er lánuð, ef þeir ættu að koma því til leiðar, að öllum lögum og fyrirskipunum væri tilhlýðileg hlýðni sýnd í hinum víðlendu umdæmum þeirra. Svo vex verkahringur þeirra með ari hverju. Vær höfum fengið vegabótalög, hjúalög og veiðilög, og reynslan sýnir hversu örðugt er að sjá um, að eptir þeim sé lifað, síðan þurfum vér að fá laxveiðalög, landbúnaðarlög o. s. frv. Tveir eða þrír menn mega samkvæmt lögum, jafna niður útsvörum á einn hrepp 6—800 rd.¹, eða á hvern

1) Það væri vissulega þarflægt, að raunsaka hverjar eru hinar

einstakan mann 50 og 60 rd., þeir geta ákveðið álag á jarðir svo skiptir hundruðum ríkisdala, en þó mega þeir

helztu orsakir til vanefna manna og sveitarþyngslanna, sem menn segja að allt af fari vaxandi. Að útsvörin séu meiri nú en á fyrri tímum, er þó engan veginn víst. Menn vanta hagfræðisskýrslur til að sanna það. Á fyrri tímum var umferð og flakk mjög almennt, svo útsvaranna gætti minna í vætta eða dalatali, nú er flakk að mestu leyti hætt, en sérhver fátæklingur hefir aðgang að fátækra-stjórninni til að fá uppeldi, og því eru útsvörin meiri. Öreigagipt-ingarnar hafa án efa átt mjög mikinn þátt í að bleypa upp útsvör-unum. Alþing hefir leitast við að fá því framgengt, að ráðbleysingar og óreglumenn fengju ekki hjónaband, nema með vissum skilmálum, en það hefir, eins og kunnugt er, engan árangur haft. Sè það þá skylda manna eptir-náttúrulögunum, að sjá fyrir sér og sínum, virð-ist það eðlilegt, að sèð sè um að menn uppfylli þessa skyldu þegar mögulegt er; en til þess útheimtist að maðurinn hafi ráð yfir vissri uppbæð, þegar hann byrjar einhverja atvinnu, eða hafi þá þekkingu eða kunni þá iðn, eða sè sá starfsmaður, að hann með skynsamlegri tilhögun vinnu sinnar geti væust hinna sömu ávaxta, sér og sínum til uppeldis. Hafi maðurinn ekki þetta til að bera, þá hefir hann naumast rétt til eptir siðferðislögunum, að gjörast búsfadir, því þau bjóða, að takast ekki stærri skyldur á herðar, en menn geta full-nægt. Hefðu menn rétt til að verða húsfæður án þess að hirða um þetta boð, þá væri það ekki aunað en nokkurs konar einkaréttindi til að fá uppeldi hjá hinu opinbera. En hvort hjónaböndin eru stofnuð meðal þinna efna minni, yfir höfuð að tala, með bliðsjón af þessari siðferðislegu skyldu, að sjá um sig og sína, er mjög sjald-gæft. Það er víst fágætt, að þess konar ráðagjörð fram fari á und-an hjúskapnum. Hann er of ópt stofnaður í hugsunarleysi og lét-tið, án þess að hugsa um hverjar skyldur kunna að mæta mönnum á lífsleiðinni.

Önnur veruleg orsök vanefna manna er sjálfsagt ráðdeildarleysi og óhófsemi. Það er víst ekki hægt að mótmæla því, að þessi öld er í þessu tilliti eptirbátur hinna liðnu alda. Munadarlífið og hægómasemi búa til ýmsar ímyndaðar þarfir, t. a. m. skemtanið, ný-breytni í klæðaburði, lífernisháttum og öðru þess konar; og menn þekkja það, að kröfum þessum er fullnægt. Hversu alkunnugt er

ekki ákveða 2—4 marka sekt handa óþekktum strák. Hvernig sem menn nú að öðru leyti vildu haga þessu

það ekki, að þeir sem búnir eru að vera í vinnumennsku 20, 30 og 40 ár, eiga eins lítið til og fyrsta daginn er þeir fóru í vinnu-mennskuna. Hjá karlmönnum er drykkjúskaþur veijulega orsökín, en hjá kvennfólki nýbreytni í klæðaburði og ýmsu öðru skarti og dekri; en fyrir báðum sameiginlega er það einukom forsorgun hinna óskilgetnu barna, sem hindrar að draga saman fyrir seinni tímann. Þegar nú þessar persónur byrja hjúskap, sem ekkert eiga til, er það ljóst, að það fyrsta, sem þær taka sér fyrir hendur, er að safna skuldum. Þau hafa ekkert til að kaupa sér fyrir skepnur og búshluti. Nú þarf að lifa og lifa þannig, eins og venjan er búin að kenna mönnum, án sérlegrar sparneytni hvað sæði og klæði snertif, einungis af handafna sínum, og hver einn getur séð, að það þurfa góðar kringumstæður til að geta haft sómasamlegt viðurværi og þar að auki borgað skuldir sínar. Hvort sem menn nú álíta það hollt eða óhollt, gótt eða illt, þá nýtur alþýða miklu meira af munaðarvörð en áður hefur verið. Það getur verið að fæðan sé betri, hún hafi betri og dýrari fatnað, betri húsakynni en áður, og kaupir meira af alþýðlegum þókum og blöðum en áður. En þetta hefur ýms van-kvæði við að stríða, þegar velmegunin vex ekki í sama blotsfalli og neyzlan, því þá verða menn að tiltölu fátækari en áður. Menn munn nú að vísu ekki leggja það illa út fyrir alþýðu þó löngun hennar vaxi til að afla sér meiri þægilegheita og lifa við betri kjör en áður; menn munu ekki kalla það löst eða meisemd þjóðarinnar; og ekki er það svo hægt fyrir hina ríkari eða heldri mennina að kalla það svo, sem einmitt hefur orðið hið sama á. Því jafnvel þó þessar alþýðlegu kröfur geti haft mjög ísjárverðar afleiðingar þegar þær taka skakka stefnu, þá leiðir þó af kröfum þessum hvöt til að taka sér fram og neyta krapta sinna til að afla, þær eru jafnvel skilyrði fyrir framsförum í andlegum og líkamlegum efnum. Hugsinin um að hvetja menn til að takmarka kröfur sínar eða kaup á munaðarvörð, sem menn hafa vanið sig á, heyrir til hinum liðnu tíðum og verðskuldar naumast að takast upp aptur, eins og reynslan sýnir, að slíkt hefur optast nær orðið árangurslaust. Með þessu vill maður samt ekki segja, að sparssemi sé ekki dyggð jafnvel meðal alþýðu manna, hún er víst aldrei of opt brýnd fyrir mönnum. Hins

máli hvað gjörðarmennina snertir, þá sýnist það hagnalegast að þeir væru 6 að tölu, svo að hvor málspartur geti jafnan rutt tveimur, þetta gæti mjög opt verið notalegt og áriðandi fyrir málspartana, heldur en að vera, hvernig sem ástendur, rígbundnir við eina tvo menn, enda liggur í þessu frelsi það, sem gjörir mismuninn á hinum fornu dómum, og dómum þeim, sem nú tíðkast. Þar á móti get eg ekki fellt mig við að gjörðarmenn seú einungis tveir eða þrír sem kosnir væru af málspörtunum í hvert sinn. Það virðist um fram allt áriðandi að til gjörðarmanna væru kjörnir hinir beztu menn í hrepp hverjum, en til þess að nægjanleg vissa se fyrir því, sýnist eiga að fela hinu opinbera að nefna þá, og verða það þá sýslumaður og hreppstjóri sem hagkvæmast er að fela það á hendur, enda var það svo í fornöld, að goðar nefndu menn í dóma. Þetta er einnig samkvæmast því er nú tíðkast, að því leyti, sem virðingar- úttektar- og skoðunarmenn eru nefndir af sýslumanni. Þegar þannig hið opinbera, hefur vald til að nefna gjörðarmenn, en málspartarnir aptur á móti hafa nokkurt svigrúm til að velja um, og geta vænt þess að málið verði matið af sínum líkum, þá virðist koma fram það jafnvægi og sú trygging og sanngirni sem þörf er á. Ekki virðist heldur neitt geta verið á móti því, þó svo sem einn eða tveir gjörðarmenn væri utan-hrepps, ef hæfir menn nógu margir virtust ekki að vera til í hreppnum, þetta kæmi að líkindum sjaldan fyrir, enda er það samkvæmt reglu þeirri, sem sett er í tilsk.

vildi maður einnig óska, að öreigagiptingarnar yrðu á einhveru hátt takmarkaðar, að alþýðleg fræðsla gæti ankizt, að menn með ýmsu móti yrði hvattir til starfsemi og kennt að afla sem mest, þá mundi það ekki hafa eins ísjárverðar afleiðingar þó kröfurnar færu vaxandi.

dagsettri 5. janúar 1866 um fjárveikindi á Íslandi, því í nefnd þeirri, sem þar er ákveðin, geta verið innan og utanhrepps menn. En nú þurfa gjörðarmenn að líkindum leiðsögumann sem leiðbeinir þeim í störfum þeirra, kallar þá saman, og bókar það sem fram fer. Málspartar þurfa einnig ávallt að geta snúið sér til einhvers tiltekins manns innanhrepps, eða sem ekki væri í mikilli fjærlægð, þegar þeir hefðu mál að kæra fyrir gjörðarmönnum. Hefðu menn nú gjörðarmenn í sýslu hverri, væri enginn efi á, að sýslumaðurinn væri rétt kjörinn til að vera leiðsögumaður og fyrirliði slíkra gjörðarmanna. Hitt kynni að verða meiningamunur um, hver sá maður ætli að vera í hreppnum. Þar eð nú það væru allt smámál, sem gjörðarmenn hreppanna hefðu að fjalla um, og hreppstjórar hafa stjórnað bæði skoðunargjörðum og öðrum þess konar hreppamálum hingað til, virðist það ekki eiga illa við, að þeir stjórnuðu störfum gjörðarmanna. En hvaða álit sem menn að öðru leyti kynnu að hafa um þetta, þá sýnist nauðsynlegt að til þess væri kvaddur einhver bóndi, af hinu opinbera, sem væri valinkunnur maður og vel að sér, því óviðfeldið mundi það þykja, að hafa prestana til þess konar starfa. Það er líklegt að mönnum þætti það óviðfeldið, að geta ekki áfrýað málum þeim, sem gjörðarmenn hefðu lagt úrskurð á, þess konar máta eru menn óvanir, enda virðist það rétt, að gefa mönnum kost á að áfrýja þeim til æðri úrskurðarvalds. Þar á móti er sumum þessum málum þannig varið, að það virðist ekki nauðsynlegt, að þau þyrftu að ganga lengra en til gjörðarmanna í hreppunum. Það eru þess konar mál, sem lítið er í varið, eða eru lítils virði, og það þyrfti nákvæmlega að taka það fram, hver þau mál

væru, og hve miklu verði þau ættu að nema. Þetta virðist einnig samkvæmt lögum þeim sem nú gilda um það þegar málum er skotið til æðri dóma. Aptur á móti getur verið svo mikið varið í sum mál, sem gjörðarmenn hreppanna hefðu að fjalla um, og það jafnvel sum hjúamál, að sanngjarnt væri að leyfa mönnum að áfrýja þeim undir æðri úrskurð. En ekki verður það þá viðfeldið, að úrskurðarvald þessara mála verði hjá sýslumanninum einum; miklu viðkunnanlegra og sjálfs sèr samkvæmara virðist þá það, að þetta úrskurðarvald væri hjá gjörðarmönnum, sem kvaddir væru fyrir alla sýsluna, eptir sömu grundvallarreglum og gjörðarmenn hreppanna. Gjörðarmenn þessir ættu að vera 12 að tölu. Af þeim ætti hvor málspartur að hafa rétt til að ryðja fjórum; en þeir fjórir sem þá yrðu eptir, ættu að segja upp gerð í málunum ásamt sýslumanni. Gjörðarmenn þessir ættu að koma í staðinn fyrir þá fjóra yfirskoðunarmenn, sem nú eru stundum viðhafðir, og svo gætu þeir einnig dæmt með sýslumönnum í óðalsmálum og öðrum þeim málum, er þeir eiga að dæma með meðdómsmönnum. Það verður ekki sèð, að meiri örðugleikar sèu á því að hafa þess konar gjörðarmenn í sýslunni, en nú er, að hafa yfirskoðunarmenn og meðdómsmenn, enda virðist sanngjarnt að málspartar megi velja um þess konar menn, í staðinn fyrir að sýslumenn hafa hingað til kvatt þá að öllu leyti. Sumum kann að sýnast svo, sem gjörðarmenn þessir verði óþarflega margir, en það má ekki minna vera, en að vèr höldum svo miklu af hinni fornu dómaskipun í þessum málum, að hálf tylft dæmi um mál í hreppum, en heil tylft í sýslu hverri. Tylft, eða 12 menn í dómi, ætla sumir sè hin elzta dómnefna, en þrennar tylftir áttu

á fyrri tímum að dæma á lögþingum, og var það helg tala.

Það er líklegt að sumir hafi þá meiningu, að bændur séu ekki færir um að vera gjörðarmenn í málum þeim sem áður eru nefnd, og því fremur má búast við slíkri mótbáru, sem menn hafa löngum mætur á þeirri röksemd, þegar á að koma til leiðar endurbótum í stjórnarefnum, að þjóðin sé þeim ekki vaxin, en þessi röksemd er röng, því engi þjóð getur numið frelsið nema því að eins að hún sé frjáls. Það sem hverjum dómara ríður mest á, er að líkindum það, að hafa heilbrigða skynsemi, og lifandi tilfinningu fyrir rétti og sanngirni; væri nú þessa hæfilegleika ekki að finna hjá meiri hluta bændastéttarinnar, sem er kjarni þjóðarinnar, þá eru mikil líkindi til að þá væri ekki að finna hjá landsmönnum. En maður hefir jafnvel rétt til að krefjast þess, að það sé viðurkennt að íslenzkir bændur hafi yfir höfuð að tala góðar sálar-gáfur og hæfilegleika til að skilja og dæma um mála-vöxtu. Útlendir merkismenn, sem kynnt hafa við íslenzka bændur, hafa sagt, að þeir væru betur að sér en samstéttarmenn þeirra víða í öðrum löndum, og jafnvel furðað sig á greind þeirra og hyggjuviti í ýmsum greinum, og þá væri það undarlegt, ef þeir væru ekki færir um að vera gjörðarmenn í smámálum, þar sem bændur víða erlendis eru kallaðir til að vera meðdómsmenn (Jury-mænd) í stórmálum. Í Englandi kosta menn kapps um, að hafa valinkunna bændur fyrir meðdómsmenn í nefndardómum, og leitast fremur við að sneiða hjá embættismönnum eða lærðum mönnum, af ótta fyrir því, að þeir kunni að geta leitt meðdómsmennina á sitt mál með yfirburðum sínum. Það mun enginn heldur voga

að sanna, að íslenzkir bændur standi á baki hinna hvað siðgæði eða trúrækni snertir, eins og það leiðir af lund-
 erni þjóðarinnar, að íslenzkir bændur munu vera yfir
 höfuð að tala stilltari og varkárari í dómum sínum. Það
 er óskandi að þessir andlegu hæfilegleikar hinnar ís-
 lenzku bændastéttar væru vaktir og tendraðir með þeim
 meðölum, sem bezt eiga við, svo að sú frelsisást, sem
 allt af hefir lifað hjá henni, og ekki alllítið hefir þróast
 á seinni tímum af ýmsum kringumstæðum, taki rétta og
 eðlilega stefnu. Héraðsstjórn vor stendur á fornri rót,
 sem þarf að veita að nýju lífi, því lífi sem rótinni er
 samkynja, annars dugar ekki að búast við heillavænleg-
 um ávöxtum. Það þarf ekki þar fyrir að taka hina
 fornu héraðsstjórn upp aptur. En undirstöðuna má
 víða nota, hún mun reynast samkvæm hugsunarhætti
 landsmanna, henni er samkvæmur hinn forni andi frjálsra
 manna sem aldrei getur dáíð. Sè þannig aðfarið, fáum
 vèr einungis forna héraðsstjórn í nýjum búningi, sem
 því óhultara er að taka upp og verður því traustari til
 áreynslu, sem forfeður vorir hafa reynt hana og prófað
 í margar aldir.

Það er þannig mjög ólíklegt, að Íslendingar sèu
 orðnir svo fráhverfir hinum fornu lögum, að þeir sèu
 móti gjörðarmönnum þessum. Það er þó ein tegund
 af hinni fornu dómaskipun, þeirri dómaskipun, sem
 margar hinar göfugustu þjóðir telja nú með gersemum
 sínum, og þakka frelsi það, er þær nú njóta. Þess má
 einnig geta, að Norðmenn hafa álitíð, að gjörðarmenn
 með líku fyrirkomulagi og hér hefir verið stungið upp
 á, gætu verið til æfingar og undirbúnings undir kvið-
 dóma. Í Englandi og Bandafylkjunum í Vesturheimi
 eru einnig skipaðar sérstakar dómnefndir fyrir hin

smærri héraðsmál, og eru sum störf þeirra mjög svipuð málum þeim, sem rætt hefir verið um hér að framan, að gjörðarmenn afgreiddu. En þó menn nú aldrei vildu innleiða hér kviðdóma aptur — sem þó munu reynast Íslendingam geðfeldir — þá virðast samt gjörðarmenn þessir nauðsynlegir eins og hér hagar til. Af umræðum þeim, sem orðið hafa á alþingi um hjúamalanefndir sèst, að margir þingmenn hafa álitid nauðsynlegt, að bændur hefðu úrskurðarvald í þessum málum. Það verður ekki betur sèð, en að sama hugmynd liggi til grundvallar, þegar menn vilja hafa nefndir þessar eins og gjörðarmennina, sem getið er um hér að framan. Mismunurinn er einungis sá, að þingið hefir ætlað nefndum þessum einungis þau mál, er rísa af ágreiningi milli húsbænda og hjúa, þar sem hér hefir verið stungið upp á, að gjörðarmenn hefðu úrskurðarvald í öllum þeim breppamálum, sem jafnmikið riður á, að sèu afgreidd innanhrepps eins og hjúamál, enda má ætla að ekki sè nauðsynlegt að skipa sérstakar nefndir eða gjörðarmenn, til að afgreiða hjúamál, því það mun reynast á rökum byggt, sem Helgi Hálfðánarson sagði á alþingi 1863 (alþt., s. p., bls. 973): «Eg get eigi sèð, hvaða ástæða er til, að taka hjúamálin ein út úr. Ef menn vilja þkoma í veg fyrir að slík smámál hrektust milli dómstólanna, þá sýnist mér nær, að biðja um gjörðarvald fyrir þau öll». Þar eð ræður þær, sem sumir þingmenn hieldu um hjúamalanefndir á alþingi, eru í mörgu tilliti eptirtektaverðar, og eiga í sumu tilliti vel við um gjörðarmennina, get eg ekki varizt að setja hér kafla úr þeim:

Forseti (Jón Guðmundsson)¹. »Hinn 4. kon-

1) Alþt. 1861, bl. 1365.

ungkjörni þingmaður benti ljóslega á það í gær, hvernig fara mundi, ef engar nefndir væri til að skera úr því, þegar húsbóndi kvartaði yfir því, að hjú hefði leynt á sér ókostum«; það getur verið mikið gott og sjálfsagt áheyrilegt, að það megi fara með öll þvilik mál fyrir pólitíréttinn; en þetta verður þó víðast hvar næsta óhentugt og þess vegna alveg þýðingarlaust; menn kunna má ske að segja, að fara megi með þess leiðis mál fyrir sáttanefndina; mikið gott; en ef húsbóndi og hjú nú eigi sættast, þá verður málið eptir sem áður að ganga fyrir pólitírétt, er getur einatt verið sama eins og að fá engi úrslit á þess leiðis smámálum, að verða að draga þau þangað til menn geta náð til sýslumanns.

»Að því er hjúalaganefndirnar snertir, í sambandi við þessi lög, þá er það sannfæring mín, að $\frac{2}{3}$ þessara laga vinni ekki þá þýðingu eða áorkan í mannlífinu, þegar til framkvæmda þeirra kemur, sem til er ætlaðt og nauðsyn krefur, ef ekki er annað fyrirkomulag til þess að framkvæma þau, heldur en miðlunar- og úrskurðarvald, og það sveitarstjórnarfyrirkomulag sem hingað til hefir verið hér í landi, og þetta mun sannast, þá fram líða stundir, þó menn ekki vilji kannast við það nú«. »Menn hafa sagt, að fá dómsmál hafi risið hingað til milli húsbænda og hjúa, og er það satt, en jafnframt er það eðlilegt, þegar það kostar margfalt meira að framfylgja málinu undir dómsúrslit, heldur en því nemur, sem er þrætuefnið, eða sem málið er risið út af. Mér hefir ætíð þótt það fögur hugsun, og meiga horfa til mikilvægra framfara, ef það gæti lifnað hér við aptur, sem var almennt í fornöld vorri, að menn legðu mál sín í gjörð, og úrslit þeirra undir drengskap góðra manna, að oss lærðist að sjá það af nýju, að viðurkenna

og treysta því, að fá mætti rétt úrslit mála sinna hjá beztu leikmönnum meðal lýðsins; og vèr meigum eigi missa sjónar á því, að þetta — að leggja mál sín undir drengskap manna — það er undirstaðan kviðdómanna, sem hinar frjálsustu þjóðir hafa haldið frá fornöld sinni, og hafa hinar mestu mætur á. Mèr virðist ekki heldur að hèr sè of langt farið, þó vèr nú *byrjuðum* á þessu, því ef nokkur mál verða lögð undir drengskap almennings, þá eru það þau mál, er af þessum hjúalögum rísa; það eru innsveitis mál og heimilismál, er engi getur þekkt eins grant að öllum atvikum og ástæðum, og skilið eins grant, eins og sjálfir bændurnir þar í sveitum, og þar til smámál og auðveld, miklu auðveldari fyrir bændurna sjálfa, sem þar eru í grennd, heldur en lagamann í sjarlægri sveit. Og þó að þau réttindi sèu smá, sem hèr er farið fram á, að lýðurinn fái, þó það sè mjór vísir, getur hann samt, ef til vill, orðið mikils vísir, þegar fram líða stundir. Eg vona að landar mínir sýni, að þeir kunni að meta það, ef þeir fengi þetta vald, og að þeir sýni sig færa um það, færa um að gjöra rétt og skil í *þess konar* málum. »Eg gat eigi leitt hjá mèr, að vekja athygli þingsins að þessum hjúamálanefndum, af því þær hafa í raun rætttri annað og meira í sèr fólgið með fram, af því að eg hef þar að auki verið og er enn óbifanlega sannfærður um, að þær verða hið fyrsta og öflugasta meðal til þess að styðja hjúalögin, gefa þeim fulla þýðingu, og halda þeim í fullu gildi, og að þau eru hinn fyrsti vísir til, að endurvekja verulega og mikilvæga réttarmeðvitund með lýðnum hèr á landi, og koma þeirri meðvitund inn hjá landsmönnum, að margir góðir drengir sè meðal bændavorra og alþýðu, sem óhúlt sè að trúa fyrir, að gjöra

út um eigi stærri nè flóknari mál, heldur en hær er um að ræða.

Helgi G. Thordersen: »Eg ætla að eins að votta hinum háttvirta *forseta* þakklæti mitt fyrir ræðu hans, að því leyti hún snerti hjúamálanefndirnar. Eg hef áður sagt stutt og sturbutrulega álit mitt um nefndir þessar, og sú fyrsta meining, sem eg hef fengið um þær, getur ekki yfirgefið mig, og þegar eg las frumvörp þessi, var eg yfir engu í þeim gládari, en yfir hjúamálanefndunum; þetta er hinn fyrsti vísir fyrir bændur, til þess að taka þátt í stjórn þess, sem næst þeim liggur; því að þetta eru hrein bændamál, og í þvílíkum málum vantar þá hvorki greind nè góðvilja, til þess að vera jafnvel betur til þess fallnir, að sitja í nefndum þessum en margir embættismenn, þó að embættismennirnir sé líka að nokkru leyti bændur; en er það ætíð góður embættismaður, sem er góður bóndi? Ekki ætíð, þó að sumum sé það lánað, að stunda hvorttveggja vel, heldur er sá í hverri stétt, sem er álitinn góður og gildur, sem er kominn langt í því, sem hann á að aðhafast. Bóndinn þarf ekki að tvískipta sér; hann hugsar eigi um annað, en að vera bóndi, og um bóndans skyldur og rétt; og því geta þeir bezt dæmt um sína stétt, eins og enginn dæmir betur og réttara um hverja stétt sem er, en þeir sem í henni og fyrir hana lifa. Það er heiðarlegt, því betur sem embættismaðurinn býr; en honum er þó ekki ætlandi að komast eins langt og þeir komast, sem eru eindregnir og verulegir bændur. Mig langar til að þeir fái hluttekning í þeim málum, sem liggja svo nærri þeim sjálfum. Embættismennirnir hafa mikla ábyrgð, og það er gott að sjá á þessu lítilræði, hvort ekki muni vera gott að hleypa fleirum inn í stjórn

landsins. Hér kemur líkur til líks, og er það eins og hinn háttvirtí *forseti* sagði, lítilfjörleg byrjun til kvíðdóma, og mér sýnist það framfaravegur fyrir þetta land, ef eitthvað því um líkt kæmist á. Á þessu kunna að vera annmarkar í fyrstunni, eins og er vant að vera í flestu því, sem nýtt er, en í því liggja þó framfarir; þetta fyrirkomulag liggur í tímans anda, og þessum anda er eg samþykkur, þó eg sé orðinn gamall. Skyldi nú svo fara, að bændur væri á móti mér í þessu; hvað skal þá segja? Jú! ef þeir sjálfir vilja ekki hafa þessi réttindi, þá get eg látið mér hægt með að framfylgja því, að þeir fái þau, ef þeir ekki sjálfir sjá, að þetta er gjört þeim til sóma og heiðurs, og lýsir því, að menn hafa tiltrú til þeirra. Eg hefi haft þann heiður, að vera í samvinnu með mörgum bændum, og get ekki slitið frá mér þá virðingu, sem eg hefi fyrir mörgum í þeirri stétt; eg hefi lengi verið í sættanefnd, og haft þar við hlið mér bændur, og segi eg það einlæglega, að þegar eg hefi stundum verið kominn í vandræði með að sætta þá, sem fyrir sættanefndinni voru, hafa þessir menn, af því þeir voru líkar hinna, haft heiðurinn af því, að koma sættum á. Þegar eg nú hefi þessa reynslu fyrir mér, sem flestir prestar munu einnig hafa, að einn bóndi, sem var í samvinnu við embættismann, hefir reynzt svona vel, því skyldi eg þá ekki hafa hið sama traust til þriggja bænda? Það hefir verið sagt, að til væri þeir hreppar, hvar 3 slíkir bændur væri ekki til, en eg vildi óska, að einhver hreppur væri nefndur, hvar ekki væri til 3 góðir og skynsamir bændur, því eg veit engan þvilikan; eg hefi verið prestur í þrem sóknum og farið um allt landið, og þykir mér þetta nærri því hlægilegt. Eg ætla svo ekki að lengja þetta mál meir, en

vilji bændur þetta ekki sjálfir, þá tala eg ekki um það meir, því eg tala ekki um það mín vegna, og sèu þeir bændurnir á móti málinu, fell eg mínum herra, því eg verð að taka þá fyrir hina beztu dómendur í þessu máli, og eg tek með sorg á móti mótmælum þeirra, því mér þykir það óvirðing fyrir þá, ef þeir ekki vilja þiggja þetta».

Benedikt Sveinsson¹ sagði, að það væri óneitanlega satt, að menn verði að gjöra sèr allt far um, að réttargangsreglur í þessum málum sè svo óbrotnar, að menn geti leitað réttar síns með sem hægustu móti og sem kostnaðarminnst, svo að menn verði ei af þeim hag, sem menn ætla sèr að ná með vernd laganna. Það er og satt, að það er fögur hugsun, að leggja mál sín undir drengskap manna, og hún er því fegurri, sem menn geta fremur treyst því, að hær á landi er margur góður og sanngjarn drengur, þó eigi sè hann sprenglærður; þar að auki er það aðgætandi, að bændur menntast og kynnast lögunum því betur, sem þeir fá meiri þátt í stjórn og úrslitum málefna sinna; þetta sèst best af fornöld vorri, og mér dettur hær í hug það, sem einn af hinum merkustu vísindamönnum í Danmörku hefir sagt um hina fornu Íslendinga, að þeir hafi verið lagabjóð (*juridisk Folk*), líkt og hinir gömlu Rómverjar, enda er bændastéttin hær á landi enn næsta þýðingarmikil stétt, og óska eg henni allra heilla og framfara».

Jón Hjaltalín gat þess meðal annars², að það hefði sjaldan vantað »þrætugirnina hjá okkur Norðurbúum, og eptir því sem lögin fjölga, fjölga líka þræturnar um þau, því þar sem búningur þeirra eru »orðin«, eru þau ýms-

1) Alþt. 1861, bls. 1375. — 2) Alþt. 1861, bls. 1380.

um skilningi undirorpin og ópt getur út af þeim spunn-
 izt þræta. Hann kvaðst ekki geta látið vera að geta
 þess, »sem mönnum mætti álitast ótrúlegt, að mótmæli
 skuli komá, og það frá þeim, er menn sízt skyldi ætla,
 nsl. frá bændunum; þeir hafa þó hingað til haldið upp
 á nefndir og sjálfðæmi; og oss Íslendingum hefir verið
 þetta kært, því það er gömul arfleifð úr sögu vorri,
 enda er nú þetta haft meðal allra siðaðra þjóða. Hon-
 um virtist það ekki útheimta mikla lagakunnáttu, að
 dæma í þessum málum, því öll lögbókin er ekki lengri
 en þetta: hvað helst þér viljið mennirnir gjöri yður,
 það eigið þér og þeim að gjöra, »og álit eg því heil-
 brigða skynsemi bændanna, ef þessa er gætt, betri fyrir
 rétt hjúanna, en nokkurn tíma sýslumenn og landsyfírrétt.». Hann furðaði á því, að bændur vildi fá valdið í hendur;
 þeir vildu fá löggjafarvald; en eins og vantreystu sèr
 til að geta gjört hjúum sínum rétt. Hann hèlt »þeim
 væri eins gott, að reyna sig fyrst á hinu minna, geti
 þeir ekki leyst það af hendi, svo mynd sè á, væri víst
 kringra að lægja seglin«.

Jón Pétursson gat þess, »að hver sá sem verið
 hefir sýslumaður og þekkir nokkuð til í sýslunni, hljóti
 með sanni að játa, að það eru mörg mál til sveita, sem
 ekki verða útkljáð sökum þess, að málspörtum þykir
 ekki svara kostnaði, að fara í mál, og þetta gildir í
 fyrsta máta um öll hjúamál, sem nema optast svo litlu.». Hann tók eptirtektavert dæmi af 16 tölulið nr. 2 í at-
 kvæðaskránni í hjúalagamálinu. »Þar stendur svo: :
 segir hann, »að hjú á að bæta húsbónda sem fyrir vist-
 arrof, ef það hefir leynt á sèr þeim ókostum, er *mundi*
hafa fælt hann frá að ráða það til sín; hèr stendur
 ekki: er mundi hafa fælt *hvern* húsbónda frá o. s. frv«;

„að geta dæmt um þetta í hvert skipti, krefur því auðsjáanlega nákvæmustu þekkingu á húsbóndanum og heimilishögum hans; en geta vitni fellt þvílíkan dóm, sem hér talar um, um húsbóndann, eptir hinum gildandi lögum? Nei! það heyrir ekki undir vitni, og eptir hverju eiga þá dómstólarnir að dæma hér? eptir þeirra eigin þekkingu á húsbóndanum? Það mega þeir ekki, þó þeir þekki hann; þeir eiga að dæma eptir lögum og almennum reglum; það er því nauðsynlegt að vinnuhjúanefndirnar, eður menn, sem persónulega þekkja húsbóndann, og hvernig tilhagar hjá honum, fái með lögum vald til að dæma um þetta atriði málsins, því annars geta dómstólarnir engan dóm fellt í þessu máli, því þeir hafa heldur ekkert vald til, eptir hinni gildandi löggjöf, að útnefna kunnuga menn til að dæma um hitt tilfelli“.

Álit þessara manna virðist mér hljóta að hafa mikla þýðingu í þessu máli; vist verður þeim ekki borið, að þá hafi vantað þekkingu á því, eða skort kunnugleika á ásigkomulagi lands vors.

Þó að nú gjörðarmenn þeir, sem hér hefir verið talað um, sè ekki nema ein tegund eða lítilfjörlegt sýnishorn, af nefndardómum þeim, sem almennt eru viðhafðir í Englandi, Bandafylkjunum í Vesturheimi, og víðar erlendis í smærri og stærri málum, á það ef til vill ekki illa við, að sýna einnig álit nokkurra útlendra merkis- manna um dóma þessa. Það er kunnugt að ekki einungis alþýða á Englandi og í Bandafylkjunum ann slí- um dómum hugástum, heldur verða jafnan hinir mestu merkismenn og stjórnsfræðingar þessara þjóða hinir öt- ulustu talsmenn þeirra. Hefði ekki svo verið, þá mundu ekki slíkir dómar hafa haft önnur eins áhrif á löggjöf

Englands eins og þeir hafa haft; þá mundi ekki verk-svið þeirra ávalt hafa stækkað og fleiri og fleiri laga-spurningar verið undir þá lagðar, eins og þó hefir orðið ofan á. Hefðu ekki slíkir menn verið leiðtogar og styrktarmenn dómsnefnda þessara, þá hefði ekki hin stöðuga viðleitni hins enska Parlaments átt sér stað, með að koma þeim á fót í löndum þeim og nýlendum sem liggja undir England, og það eiginlega sem einkaréttindi fyrir hinn frjálsa Englending og ívilnun fyrir hinn erlenda þegn.

Dómur Lords *Broughams* um stjórnarfyriðkomlag og lagabreytingar mun ávalt hafa mikla þýðingu; hann fer hér um bil þessum orðum um dómnefndir¹. «Það er ekki hægt að meta um of þann hagnað, sem þjóðin hefir af framkvæmdum og ætlunarverki dómnefndanna». . . . «Í þrennskunar málum eru not þau, er menn hafa af þeim, undrunarverð, og öll reynsla staðfestir hæfilegleika þeirra. Í fyrsta máta þegar sannanir og röksemdir í málum eru ósámbhljóða sín á milli, þá er ekkert hentugra, en að menn, sem hafa mismunandi hugsunarhátt og hæfilegleika, velti þeim fyrir sér og gjöri út um þau. Í annan máta þegar meta á endurgjald fyrir vansa, eða fyrir það sem gjört er á hluta manna, þá er það hinn sami mismunandi hugsunarháttur meðdómsmanna, sem gefur beztu vissu fyrir því, að ákveðin verði hæfileg upphæð. Í þriðja lagi, þegar annar málspartur á að dæmast eða réttindi þarf að ransaka, en stjórnin eða mikilsháttarmenn eða félög er sakaraðili, þá er það mikið frelsi, að dómara sem skipaðir eru af konungi, og ætíð tilheyra hinum sama flokki og hinn voldugari

1) Samanb. Political philosophy, 3. B. bls. 87. London 1846.

málspartur, megi ekki gjöra út um málið. Þess vegna eru jafningjar þess málpartsins sem minni háttar er, einungis þeir, sem óhult er að fela þetta mikilvæga erindi á hendur.

Þessi og þvílíkur er hagnaðurinn af málatilbúnaði með dómnefndum fyrir lögfræðina sjálfa. Þjóðin hefir af þeim enn meiri nytsemi. Þær venja hana við opinber störf í þeim málum sem mjög eru þýðingarmikil. Hún fær þekkingu á þeim lögum, sem skyldur hennar og réttindi eru bundin við. Hún kynnist stjórnarlögun fósturjarðar sinnar, og það á mjög þýðingarmikinn hátt. Hún kemur fram starfandi og athugandi undir umsjón heiðarlegs embættismanns, sem jafnan er bæði lærður og reyndur. . . . Þjóðarinnar stjórnlega framskrif styrkist óviðjafnanlega við slíkan málatilbúnað og hennar siðferðislegu venjur betrast. Ekkert er því áreiðanlegra, en að þjóðarinnar greindarafl þroskast, og hinir ágætu ávextir þar af verða vissari og vissari, án þess nokkur hætta eða illar afleiðingar fljóti af því. Þetta er ólíkt öllu öðru valdi sem lagt er í hendur þjóðarinnar. Aldrei getur flotið af því það tjón, er komi í nokkurn samjöfnuð við hina miklu hagsmuni. Hafi menn sagt, að ekki verði hjá því komizt að meðdómsmenn gjöri rangt, og það fremur en aðrir dómendur, þá svarast þar til, að allstaðar þar sem lagasetning er í góðu lagi, hafa menn meðöl til að hindra afleiðingarnar».

Annar enskur rithöfundur *Blackstone* segir, «að málarekstur með dómnefndum hafi ætíð verið, og muni verða heiður hinnar ensku lagasetningar». . . . «Það fyrirkomulag þori eg að fullyrða» segir hann, «hefir með aðstoð forsjónarinnar verndað frelsi þessarar þjóðar í margar aldir; þess vegna hefði hinn nafnfrægi frakk-

neski rithöfundur¹, sem ályktaði að frelsi Englands yrði að lifa undir lok, af því að *Rómverjar*, *Spartverjar* og *Kartagóborgarmenn* mistu frelsi sitt, átt að hugleiða, að *Rómverjar*, *Spartverjar* og *Kartagóborgarmenn* þekktu ekki dómnesndir á þeim tíma, er þeir týndu frelsi sínu».

Rithöfundar og lögfræðingar Vesturheimsmanna láta ekki síður í ljósi en Englendingar, að þeir hafa almennt miklar mætur á nefndardómum. Eg vil einungis tilgreina hér nokkur orð eptir *Livingston*, því þessi rithöfundur mun víða mikils metinn um hinn menntaða heim »Annar hagnaður» segir hann, «hlýtur að gjöra þenna málarekstur alveg nauðsynlegan, sem er sá, að hann eflir nytsama þekkingu meðal allra landsmanna, það er skóli, og hver dómnesnd er sérstök deild í þessum skóla, þar sem þær nema reglur laganna, og afleiðingarnar af óhlýðni gegn þeim verklega. Hin sífelda framkvæmd þessa ætlunarverks örfar sómatilfinningu og virðingu fyrir sjálfum sér, sem ekki einungis sómir vel frjálsum manni, heldur eflir það og styrkir hversdagslega velgengni hans. Hvorki undirferli, flokka-dráttur eða vald getur svipt hann hluttekningu í þessu umboði, jafnvel þó það geti auðmýkt sérhvert annað embættis stórlæti, og vikið mönnum úr sérhverri annari stöðu. Hvert sinn sem hann er kallaður til þessara starfa, hlýtur hann að sinna, að jafnvel þó staða hans sé lítilmótleg, er honum þó trúað fyrir að vernda líf, heilsu og æru landsmanna sinna, gegn rangsleitni og ánauð; einungis náttúrugáfur hans eru viðurkendar að vera sakleysisins bezta athvarf og ráðvendni hans hin vissasta ábyrgð fyrir því, að hinn seki komist ekki und-

1) Montesquieu.

an. Í sérhverju þjóðfélagi, þar sem landsmenn jafnvel af lægstu stöttum eru kallaðir til að framkvæma þetta mikilvæga starf, þar sem þeim er ætlað til skiptis að verja þann sem misboðið er, að vera ótti hins seka, og ðtulir varðveizlumenn stjórnfrelsisins, svo að engin hegning getur úrskurðast, engin vansæmd orðið ákveðin, nema með þeirra samkomulagi, svo að þeir með atkvæðum sínum hindra þunga ánauðarinnar, en leiða hönd réttlætisins þangað sem hún á að hæfa, — þess konar þjóðfélagi er ekki svo hætt við að falla í áþjánaða verða fyrir yfirgangi. Rangsnúnir stjórnendur geta falsað stjórnarlögin, metorðagjarnir æsingamenn geta rofið fyrirskipanir þeirra, útlend áhrif geta verkað leynilega á framkvæmdir þeirra, en meðan þjóðin hefir dómnefndir í málaferlum, sem teknar eru með hlutkesti af sínum líkum, getur hún ekki hætt að vera frjáls. Þekking sú sem þær hafa í för með sér, sú sannfæring um eigin verðleika og frjálsræði sem þær glæða, það hugrekki sem þær efla, mun æfinlega veita þrek til mótstöðu, og kenna mönnum að verjast rangsleitni, viðhalda endurnýn andans, og þrengja því valdi til að örvænta, sem stjórnar eptir eigin geðþekkní. Þetta vita óvinir frelsisins, þeir vita hve undrunarvert meðal dómnefndirnar eru, til þess að innræta mönnum frumreglur þess, og til þess að ráðast á lífsaflið í valdi þeirra. Þeir verjast því að þær séu lögleiddar, með meiri fyrirhyggju, en þegar menn verjast drepsóttum».

. . . «Nú er vèr höfum þessi dæmi fyrir augum, þegar vèr erum að búa til ný lög» segir hann, »skyldum vèr þá ekki leitast við að efla í hjörtum samvinnumanna vorra helga ást á þeirri stofnun, sem er svo æruverð fyrir aldurssakir! svo viturleg hugsmið! svo starfsöm í

verkinu! og svo einföld að forminu til! Yfir höfuð að tala, svo samkvæmt tilgangi sínum, sem er: ótti hins seka, bezta traust hins saklausa, sem vinir frelsisins unna með lotningu, en óvinir þess hafa hatur og andstygð á. Getum vér þá með ofmikilli samvirkusemi varðveitt þetta musteri, sem frelsið mun hænast að, á þeim tímum (guð forði fósturjörðu minni sem lengst frá þeim) þegar flokkadrættir og illur aldarháttur vill kollvarpa sérhverri stofnun, er á að vernda það. Andi endurfæðingarinnar mun ekki yfirgefa þjóðina, meðan hún varðveitir þessa undrunarverðu vél. Þegar hann hefir fengið endurnæringu og styrk í hæli sínu; mun hann vaxa að afli, og í fyllingu tímans rétta veldissprota sinn yfir landið, hindra framför hins óreglulega valds, brjóta hlekkina, og veita þeirri þjóð ástgjafir frelsisins, sem enn þá álitur sig hafa rétt til að njóta þess».

Þó að nú álit þessara manna eigi fremur við um hina æðri dómendur, og sé samið með tilliti til þess, hvernig á stendur í Englandi og Bandafylkjunum í Vesturheimi, er þó auðséð, að sumt af því getur allstaðar átt við, og eptir tiltölu má heimfæra það til gjörðarmanna eða dómnefnda þeirra, sem dæma í hinum smærri héraðsmálum.

3. Um sóknaráð.

Það er kunnugt, að hreppstjórar hafa ýms störf að annast, samkvæmt instrúxi þeirra, er viðvikja andlegum málum. Það er tekið fram, að þeir eigi að hafa umsjón með helgidagahaldi, að þeir eigi að efla siðgæði og ráðvendni í hreppum, styrkja gott samkomulag milli hjóna, foreldra og barna, húsbænda og hjúa, hindra ósiðsemi við kirkjur, afstýra opinberu hneixli, og annað

þess konar. Það sýnist ekki þurfa að færa ástæður fyrir því, að það er ofætlun fyrir hreppstjóra að hafa þessi og þvilik störf á hendi, sem eru svo mörgum og margs konar önnum hlaðnir, en að öðruleyti liggur það í augum uppi, hver nauðsyn á því er, að hafa góða liðsmenn í þessum málum, sem eru svo áriðandi fyrir þjóðfélagið. Í þessu tilliti er það einnig athugandi, að andlegarstéttar embættismenn, þurfa í ýmsum málum að fá álit safnaðanna, t. a. m. þegar steipt er saman eða sundrað brauðum, og þá er það ýmsum erfiðleikum bundið að kalla alla sóknarmenn á fund til ráðaneytis, og virðist heldur ekki nauðsynlegt eða eiga vel við; hitt er heldur ekki viðkunnanlegt, þó prófastar eða prestar heyri álit nokkurra sóknarmanna, sem þeir kveðja til þess í hvert sinn í þesskonar málum, það getur valdið óánægju og jafnvel eptirköstum, eins og búast er við þegar ekki verður fylgt neinnri fastri lagareglu. Hinir sóknarmennirnir þykjast hafa allt eins mikinn rétt til að láta í ljósi sitt álit um málið, eins og þeir, sem prófastar eða prestar hafa ráðfært sig við, og það hafa þeir að vísu eptir lögum þeim er nú gilda. Það er að öðru leyti víst, að verkefni þau, er hér að lúta, eru mikilsverð og áriðandi, og eigi nokkuð að miða áfram í þeim efnum, verður að hafa það hugfast, að «margar hendur vinna lætt verk», og að það er þýðingarlítið að fela hreppstjórunum einum þessi mál á hendur. Það er kunnugt, að sóknarráð eru víða orðin lögskipuð í öðrum löndum, og það sumstaðar fyrir löngu síðan, og hlýtur það því að vera áriðandi spurning, hvort ekki væri öll þörf á að koma þeim á hér í landi. Það eru mikil líkindi til að þau gætu komið í veg fyrir marga óreglu, orðið máttarstöð góðra fyrirtækja í kirkjulegum málefnum.

um, og lætt undir með prestunum og hinum öðrum embættismönnum hinnar andlegu stéttar, til að framkvæma hina vandamiklu köllun þeirra. Hér í landi er ekkert það fyrirkomulag er líkist sóknaráði, nema ef vera skyldi meðhjálpararnir, og er þetta þó mjög ólíkt í raun og veru, og sér í lagi í því, að þeir eru kosnir af prestunum. Alþýða þarf að hafa áhrif á kosningu þeirra manna er í þessum ráðum væru, þar eð þau ættu að láta sér vera umhugað um beggja þarfir: prestanna og safnaðanna. Hvað meðhjálparana snertir, sýnist það lítið tjón fyrir landið, þó embætti þeirra líði undir lok, með þeim verkahring, sem þeir hafa nú á tímum, því færri af þeim munu hafa hugmynd um, að þeir hafi aðrar skyldur að annast, en að hringja, sýngja, og skryða prestinn og máské að sjá um reglu innan kirkju. Það virðist því miklu hentugra, að reyna til að mynda hér sóknaráð, að dæmi annara þjóða, heldur en að lifga meðhjálparana, því sýslan þeirra sýnist vera í hnignun eða á fallanda skeiði.

Hér hefir fátt verið ritað opinberlega um sóknaráð, að því leyti mér er kunnugt. Þó má geta þess, að í umburðarbræfi biskups til allra prófasta á Íslandi dagsettu 8. marz 1850, er svo kveðið að orði: ¹«einkum liggur mér á huga, hvort ekki bæri nauðsyn til, að koma á einhverri kirkjulegri stjórnarhögun í hverju prestakalli, sem aptur gæti staðið í sambandi við prestastefnu í sérhverju prófastsdæmi, og svo aptur við Synodus, þannig: að með prestum yrði tilteknir guðhræddir og heiðarlegir sóknarmenn, til að hafa gætur á góðum kirkjusiðum, barnauppræðingu, uppeldi o. s. frv.

Árið 1863 var send bænarskrá eða kvörtun til al-

1) Ársrit prestask. 1. ár bls. 189.

þingis út af brauðasameiningu úr Skagafjarðarsýslu. Í umræðunum um þetta mál á þinginu komst biskup Thordersen þannig að orði: «¹Eg er nú fyrir mitt leyti ekki mótfallinn því að gjöra það að reglu, að leita á-lits safnaðanna þegar brauðasameining er gjörð, en eg vil gjöra eina athugasemd, sem eg hefi borið upp við alla presta sem eg hefi vígt, það er það, að okkur vantar sóknaráð, það er að segja menn, sem eru tilteknir með prestinum, til að ræða um öll þau mál, er presta-kallinu eða embættinu við koma, í öllum áriðandi tilfellum. En meðan svona er, og kalla á hvern og einn til þess, að leyta samþykkis hans, þá kynnu að visu margir láta sig sjá, að höfðatölunni til, en þeir sem mótfallnir eru mæta ekki, en rísa svo upp á eptir, og afla með því, eins og eg hefi reynzlu fyrir, mikils óróa og málalengingar. Þetta gætu þeir ekki ef einhver sóknaráð væru; en þar sem eru mörg höfuð, geta menn aldrei búízt við, að allir verði á eitt sáttir. Útvegið þið mér sóknaráð, eður eitthvað sem því samsvari, þá felli eg mig vel við, að snúa mér til safnaðanna. En meðan ekkert er að snúa sér til, nema höfðatalan ein, meðan ekkert «organ», engin nefnd eður slíkt er til, sem geti eða hafi skyldu til að ábyrgjast vilja safnaðanna, þá held eg, að þetta geti aldrei komið að neinu gagni. En því verður engan veginn neitað, að það er mjög eðlilegt, að söfnuðirnir hafi sem mest að segja í sínum kirkjulegu efnum, og eg vil segja sáluhjálparefnum, og því væri nauðsynlegt, að styrkja sem mest að því, að sóknaráðin kæmust á, eður einhver föst regla í þessu efni».

Það er auðsèð að embættismaður þessi hefir álitíð áriðandi, að sóknaráð yrðu lögleidd hér á landi; og

1) Alþ.t. 1863, S. P. bls. 244.

hlýtur álit hans á þessu máli að vera því þýðingarmeira, sem hann hafði mikla reynzlu í þessum efnum, og hlaut vegna embættisstöðu sinnar, að vera kunnugur hinum kirkjulegu málum landsins.

Þó að nú mætti færa fleiri ástæður fyrir nauðsyn sóknaráða, vil eg þó leiða það hjá mér, því það virðist eiga betur við, að uppástúngur í þessa átt komi frá andlegu stéttinni, en þar eð af því hefir ekki orðið enn þá, og þetta mál snertir að nokkru leyti sveitastjórn landsins, þá vil eg víkja á með fáum orðum, hvernig sóknaráðum virðist eiga að haga, með tilliti til hvernig hær hagar til.

Það virðist nauðsynlegt, að fyrirkomulag sóknaráðanna yrði ákveðið með lagaboði. Menn gætu hugsað sér, að þau væru lögleidd nú þegar í öllum prestaköllum landsins, eða þá í þeim prestaköllum einungis, þar sem söfnuðirnir óskuðu þess. Til þess að komast eftir hvort þetta væri vilji safnaðanna, gætu prestarnir kallað þá sóknarmenn á fundi, er atkvæðisrétt hefðu, og ætti sóknaráðið að komast á þar, sem þetta væri vilji meiri hluta sóknarmanna. Sóknaráðið skyldi vera fyrir hvert prestakall, en ekki miðast við takmörk hreppanna; þó gæti það verið að í sumum prestaköllum þyrfti að hafa tvö sóknaráð, ætti þá presturinn að hafa rétt til að kalla þau bæði á einn fund í sérstökum tilfellum. Í hverju sóknaráði þyrftu að vera presturinn, og svo margir af sveitarbændum, sem prófastur og prestur álíta hæfilegt, eftir stærð prestakallsins, fólksfjölda og öðrum kringumstæðum. Er líklegt að þeir þyrftu aldrei, auk prestsins, að vera fleiri en 6, en aldrei færri en 2. Presturinn ætti að vera sjálfkjörinn í sóknaráðið og formaður þess, en hina er í því væru, ættu sóknarbændur að hafa

rètt til að kjósa. Kosningum til sóknaráðsins sýnist mega hafa líkt og þegar kosið væri til hreppsnefnda, að því fráteknu, að enginn ætti að hafa kosningarrètt eða geta orðið kosinn, nema hann væri Lúthers trúar. Það virðist og eiga vel við, að kosning í sóknarråd færi ávallt fram í kirkjunni að endaðri embættisgjörð, og ætti presturinn að stjórna henni. Ætlunarverk sóknaráðsins ætti hér að vera líkt og annarstaðar, að styrkja viðleitni prestsins í öllu sem miðar til að efla góða reglu og gott siðferði í prestakallinu. Þannig ætti það að leitast við að koma í veg fyrir vanbrúkun helgidaga, afvegaleiðslu úngmenna, illt samkomulag milli hjóna, óhlýðni við foreldra, vanrækt unglinga í andlegum eða líkamlegum efnum, drykkjuskap og opinbert hneyksli. Í þessu tilliti ætti það að vera regla, að áminna menn með hógværum viðræðum, án þess að beita valdi. Hvað kirkjuna áhrærir, ætti sóknaráðið að reyna til með ýmsu móti að laða söfnuðinn að guðshúsi, og innræta mönnum virðingu fyrir guðspjónustugjörðinni. Einnig ætti það að taka að sér störf þau, sem nú hvíla á meðhjálpurunum samkvæmt gildandi lögum, og skipta þeim á milli sín eptir samkomulagi á fundum. Þegar því sóknarråd væru komin á fót, þyrfti ekki að hafa sérstaka meðhjálpara eins og þeir eru nú. Sóknaráðið ætti enn fremur að vera fulltrúi safnaðanna í öllu því, er áhrærir kirkjustjórnina og trúarbrögðin. Það ætti því að gefa álit og athugasemdir um öll þau mál og spurningar, er yfirvöld hinnar andlegu stéttar legðu fyrir það. Einnig þyrfti það að hafa rètt til að bera fram uppástungur, bænir og kvartanir fyrir hönd safnaðanna um andleg eða kirkjuleg málefni.

4. Um heilbrigðisnefndir.

Það er almennt viðurkennt að hagur Íslendinga sé næsta erfiður hvað alla læknishjálp snertir. Fátt er það sem sannar betur og tilfinnanlegar en saga læknisfræðinnar hér á landi, hvernig lönd þau og staðir löngum eru hafðir út undan, sem fjærst liggja aðsetursstað stjórnarinnar, þegar menn sjálfir mega ekki ráða sínum eigin málum. Í Danmörku hafa menn lækni svo að segja jafnan við hendina, á móts við það sem hér er; vegir eru þar greiðir yfirferðar og samgöngur allar í góðu lagi. Hér hafa menn mátt liggja þúsundum saman hjálparlausir á sóttarsænginni, þegar illviðri, snjóar og ófærir vegir hamla mönnum að ferðast hinar löngu leiðir til að leyta læknishjálpar. Svona hafa menn oltið út af í margar aldir, margir hverjir hjálparlausir, og svona gengur það sumstaðar til enn þá, jafnvel þó menn geti nú haft góða von um endurbætur í þessum efnum, fyrir sakir aðgjörða góðra manna á hinum seinustu árum. Saga læknisfræðinnar hér á landi er sorgarsaga, og sýnir bezt, hversu lín og aðgjörðalítill stjórn getur orðið að nokkurs konar harðstjórn. En gjörum nú ráð fyrir, að hagur þjóðar vorrar fari batnandi í þessum efnum, svo menn fái á sínum tíma lækni í hverja sýslu, því þó sumar sýslur séu býsna viðlendar og örðugar yfirferðar, einkum á vetrardaginn, þá væri þó þetta ómetanlegur hagnaður. En þess ber þó vel að gæta, að læknar eru aldrei einhlýtir, jafnvel hvað margir sem þeir eru. Ef alls konar hreinlæti er ekki við haft með matartilbúning, húsakynni og annan aðbúnað, verður öll læknishjálp að miklu minni notum, en annars mætti verða. Nú er það kunnugt, hversu alþýðu í flestum stöðum á landi hér, er áfátt í þessum efnum, og hversu

hana vantar mjög víða, jafnvel hina einföldustu þekk-
ingu á reglum heilbrigðisfræðinnar, vantar áhuga og
viðleitni, að nota þau meðöl, sem næst liggja, og eflit
geta heilbrigði manna og líkamlega vellíðan. Dæmin
sýna ljóslega hversu landfarsóttir hafa orðið mannskæðar
hér á landi, þó læknað hafi gjört allt hvað í þeirra valdi
hefir staðið. Mönnum getur ekki annað en blöskrað
þegar menn sjá, að landfarsóttir hafa hriðið menn burtu
þúsundum saman, á hinum síðustu 50 árum, af ekki
meiri fólksfjölda. Það lætur mann ráða í hvernig þetta
hefir gengið til á fyrri tímum. Það er ekki efunarmál,
að misbrestur á hreinlæti, ill húsakynni og vanþekking
á almennum heilbrigðisreglum, hefir ásamt læknafræð-
inni átt allt of mikinn þátt í þessu, enda eru læknaðar vor-
ir samdóma um það. Það liggur því í augum uppi, að
allt sem miðar til að ráða bót á þessum vankvæðum,
er þjóðarnauðsyn, að sérhver ákvörðun, sem miðar til
að koma lögum á þetta efni, sérhver fræðsla eða þekk-
ing í þessari grein, miðar til heilla fyrir land vort. Og
þegar nú áhugi á þessu máli virðist að nokkru leyti
vera vaknaður meðal manna, þá væri einnig óskandi, að
menn vildu nota það meðalið, sem í þessu tilliti virðist
liggja næst, og sem meðal annars sýnist vera það, að
fela nefnd manna í sveitum umsjón og eptirlit með heil-
brigðisástandi sveitarmanna, líkt og farið er fram á í
bréfi amtmanns Norðlendinga til prófasta í umdæminu,
dagsettu 27. nóvember 1866. Reynslan er búin að
sýna það og sanna, að menn ná ekki takmarkinu, eins
og við er að búast, með því að fela hreppstjórunum
einungis umsjón þessara mála, eins og instrúx þeirra
hefir þó gjört í mörgum greinum. Það þarf ekki margra
ára lærdóm til að koma nefndum þessum á fót, ekki

heldur kosta þær fjarskamikið fé, en af því bændur vorir eru vanir að spyrja, hvort þetta og þetta sè skylda sín, hvort þetta og þetta sè samkvæmt lögum, þá út-heimtist einungis hagkvæm lagaákvörðun til að stofna nefndir þessar, sem vel á við ásigkomulag lands vors, og þó geta þær komið til leiðar ómetanlegum hagsmunum fyrir þjóðina. Það er margt sem að því styður að nefndir þessar geta orðið til mikilla nota. Hver nefndarmaður gæti tekið að sèr nokkra bæi í sveitinni, eptir því sem hægast væri, til að hafa eptirlit með. Þeir gætu þannig skipt með sèr verkum, sem hreppstjórinn hefir ekki getað hingað til, af því hann í flestum hreppum hefir ekki verið nema einn. Fyrir bændur yrði því þetta fyrirkomulag ekki bundið mikilli fyrirhöfn. Þar að auki getur það skeð, að það ætti ekki illa við, að endurbæturnar með þessu móti koma meðfram frá bændum sjálfum; á þann hátt yrði, ef til vill, hægast að fá alþýðu til að viðurkenna, að endurbætur í þessum efnum væru nauðsynlegar, en þessi viðurkenning er næsta áriðandi til þess að árangurinn geti orðið til frambúðar. Í flestum sveitum eru þar að auki nokkrir menn, sem skara fram úr öðrum að greind eða þekkingu, og sem hafa traust annara hreppsbúa sinna. Hefðu nú þessir menn lögskipaðan myndugleika til að taka að sèr málið, og væri þar að auki sèð svo um, að þeir hefðu í höndum prentaða ritlinga um hinar almennustu og nauðsynlegustu reglur heilbrigðisfræðinnar, þá eru mikil líkindi til, að þessir menn gætu komið miklu góðu til leiðar, og það er vansèð, að annað betra ráð, jafnkostnaðarlítið, verði fundið, sem verði affarasælla þegar á allt er litið.

Fyrirkomulagi þessara nefnda mundi vera hentast

að haga þannig, að í hverjum kaupstað eða hverri sókn væru tveir eða fjórir menn í heilbrigðisnefnd. Formaður þeirra ætti að vera læknirinn, þar sem hann er til í sókninni, eða þá presturinn þar sem enginn læknir er til. Þessir embættismenn ættu ávalt að vera sjálfkjörnir í nefndir þessar. Einnig getur staðið svo á, að í stöku sveitum yrði að hafa bændur fyrir formenn nefnda þessara, og ættu það þá að vera þeir bændur, sem hlutaðeigandi læknir álitir þar til hentuga. Nefndarmenn þessir ættu að vera kosnir af kaupstaðarbúum, eða sveitarbændum, að fráteknum formanninum. Ætlunarverk nefnda þessara ætti einkum að vera það, að hafa nákvæmt eptirlit með heilbrigðisástandi sveitarinnar, t. a. m. allskonar hreinlæti, sjá um að forir og áburður sé hafður á hentugum stöðum, að heilnæmt vatn sé haft til drykkjar, leytast við að koma mönnum til að hafa þokkalega tilbúna og heilnæma fæðu til matar, hvetja menn til að byggja þannig löguð íveruhús fyrir menn og skepnur, sem hafa heilnæmt lopt, næga birtu og séu sem rakaminst. Nefndarmenn ættu og að gjöra uppástungur um hvernig heilbrigðisástandi sveitarinnar yrði komið í sem bezt lag, og ræða síðan uppástungurnar á fundum. Hlutaðeigandi læknir þyrfti og að gefa nefndum þessum nákvæma reglugjörð. Svo gætu og nefndir þessar skrifazt á við læknaðinn í ýmsum tilfellum, einkum þegar landfarsóttir, eða illa artaðir sjúkdómar, gjöra vart við sig, til að fá hans álit um hvernig að skuli fara. Það þyrfti og að athugast, hvort, eða að hve miklu leyti nefndum þessum mætti fela á hendur lögreglu í heilbrigðismálum (Sundhedspoliti). Sömuleiðis sýnist rétt að fela heilbrigðisnefndum á hendur störf þau, er hingað til hafa hvílt á sóttvarnarnefndum, því ólíklegt er

að skipa þyrfti sérstakar nefndir til að hafa þessi störf á hendi eins og hér hagar til.

Þegar maður virðir nákvæmlega fyrir sér stjórn sveitarmála hér á landi í heild sinni, eins og hún er nú, kemst maður að raun um, að hún er linari, þrekminni og framkvæmdarminni en hún þyrfti að vera, og eru þar til náttúrlegar orsakir. Það er því mjög vanseð að hún verði endurbætt með öðru hagfeldara móti, en með því, að koma smámsaman á fót nefndum þeim, sem hér að framan hefur verið minzt á. Þar að auki virðast yfirgnæfandi ástæður mæla með því, að fleiri af landsmönnum taki þátt í stjórn héraðsmála, en áður hefur verið. Það er almennt viðurkennd setning, að sönn þekking og gott siðferði, seu máttarstólpar eða skilyrði fyrir framförum og hagsæld hverrar þjóðar sem er, og þar eð það er ætlunarverk stjórnarinnar, að efla og styrkja þessa fullkomnun og hagsæld, þá hlýtur hún og að sjá um, að þær ráðstafanir seu gjörðar, sem miða til að efla sanna þekkingu og gott siðferði í þjóðfélaginu. Þess vegna sýnist það liggja stjórninni næst, bæði að koma á fót þeim menntunarstofnunum, sem í þessu skyni er þörf á í ýmsum stöðum landsins, og að leggja til þá fjármuni, sem til þess útheimtast. En reynslan sýnir, að það gengur tregt að fá fè til að koma þess konar stofnunum á fót. En skyldi þá ekki vera mest þörf á því, að reyna sem fyrst að fá frjálsari aðalstjórn í landinu (það er að segja, ef hún fengist með þolanlegum kjörum), og frjálsleg og hentug héraðsstjórnarlög? og vita síðan, hvort stjórn og þjóð gæti ekki orðið samtaka til nýtsamra fyrirtækja. Eins og nú er ástatt, er stjórn landsins í mörgum greinum ófrjálsleg og örðug viðfangs. Yfirstjórnin er í 300 mílna fjarlægð, og

landinu er yfir höfuð að tala stjórnað af eintómum embættismönnum, án þess nokkur frjálsleg héraðsstjórn sé til. Þær endurbætur, hvort heldur þær eru andlegar eða líkamlegar, sem kunna að komast á fót undir slíku stjórnarfyrríkomulagi, verða nokkurs konar stjórnarverk, en alþýða á ekki þá hlutdeild í því, sem hún þarf að hafa og óskandi væri, og það jafnvel þó alþing ráði töluverðu í þessum málum. Þegar lagaboð eru hér í undirbúningi, er leitað álits amtmannanna, áður en þau eru lögð fyrir alþing, og þetta er látið duga. Í öðrum lönðum hika ekki stjórnin við, að snúa sér einnig til hinna lægri embættismanna og héraðsnefnda, til þess að fá álit þeirra í mörgum málum, áður en hún semur frumvarp og leggur fram á þingi. Með þessu móti verða málin að vísu umfangsmeiri, en þó þykir það tilvinnandi, því á þann hátt verða þau betur og ítarlegar rædd og lögín að líkindum þjóðlegri. Ef maður nú á hinn bóginn virðir fyrir sér Reykjavík, sem í nokkur ár hefur haft frjáls sveitarstjórnarlög, þá sér maður, að þar er nú kominn á fót barnaskóli fyrir hér um bil áttatíu börn. Væri nú slík stjórn komin á víðar í landinu, eru mikil líkindi til, að menn gætu komið á fót líkum stofnunum smámsaman, t. a. m. í sumum veiðistöðum eða kaupstöðum, og þó þær væru í smærri stíl, og færri kennt, væri það þó ekki að síður mikill ávinningur. Að minnsta kosti kynnu menn að geta komið slíku á fót með nokkrum opinberum styrk. Hér virðist um það að gjöra, að fá stjórnina og beztu menn landsins til að starfa saman, að starfa að hinu eina og sama ætlunarverki, en það verður því að eins, að hér sé lögleidd frjáls héraðsstjórn, og sú yfirstjórn er menn geta borið traust til, sem er velviljuð landi og lýð, og hefur

ekki aðsetur lengst út í heimi. Það verður því ekki betur sèð, en að menn stefni beinlínis að vegi menntunar og framfara, þegar menn vilja koma á fót frjálsum sveitarstjórnarlögum. Það hafa sumir menn sagt, að þjóðarandanum og almenntri þekkingu hafi þokað áfram síðan alþing var stofnað. Þessu munu margir vera samdóma. Síðan hafa menn nokkuð raknað við úr dvala þeim, sem útlent stjórnarvald, ófrelsi og sleggjudómar höfðu bælt menn í. Reynslan getur þannig sýnt manni að nokkru leyti, hvar vegurinn liggur að takmarkinu. Menn verða því að skoða frjáls héraðsstjórnarlög sem framfaramedal þjóðarinnar. Þau eiga að koma mönnum til að skoða og meta hvers annars hugsanir og tillögur, krapta og hæfilegleika, og þannig leiðbeina hver öðrum, og gjöra menn hæfari til að gegna skyldum þeim, sem fósturjörðin leggur mönnum á herðar. Þess vegna hlýtur það að vera nauðsynlegt, að bóndinn taki sem mestan þátt að orðið getur í stjórn héraðsmála. Hann fær áhuga á málunum, en áhuginn leiðir í ljós nýjar hugmyndir, af þessu fá sálargáfur hans nýan þroska. Það vantraust og tortryggni, sem hann hefir til beztu fyrirtækja og jafnvel beztu stjórnar mun hverfa, og hjá honum mun kvikna velvild til stjórnarfyriřkomulagsins, sem er mjög svo áriðandi. Þetta leiðir einnig til nokkurs konar keppni, og bóndinn mun kannast við þá ófullkomlegleika, sem hann finnur hjá sèr til að taka þann þátt, sem hann óskar, í almennum málum, og því leytast við að efla þá þekkingu hjá börnum sínum, sem hann sèr að sig vantar, og þetta mun því fremur efla menntun og þekkingu, og verða affarabetra til frambúðar, sem það kemur af engri nauðung, heldur frjálsum hvötum og fúsum vilja.
